

«Σχολή Κοινωνικών Επιστημών»
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

Πτυχιακή / Διπλωματική Εργασία
««Το μαρξιστικό μοντέλο της κριτικής στην αλληλέγγυα οικονομία και η κριτική
προς αυτό»»

«Παναγιώτης Χρονόπουλος»

std517265

Επιβλέπων καθηγητής: Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος

Συν-επιβλέπων καθηγητής: Μιχαήλ Πέτρου

Αθήνα, Ιούλιος 2023

Abstract

«The Marxist perspective on the Social and Solidarity Economy projects through the texts of the classical thinkers of Marxism and their descendants and its critical evaluation». This paper's focus was on the part of Social and Solidarity Economy that has as a goal to eventually overthrow capitalism and the main conclusion was that Marxist thought regarding those projects is narrow minded. At the same time, it is observed that as time passes the Marxist thought evolves, recognizing the importance of cooperatives and the need for change to come from the society rather than the state. What came as a surprise was that while the paper focused on the part of Social and Solidarity Economy that plans on replacing capitalism with a new system, similar to the one that Marxists dreamt of, it failed to identify the reasons why their views were different as well as the reasons why Marxist criticism changed over time. To be more precise, the paper failed to take into account the historical context in which those ideas were formed.

Based on this observation, the current study attempts to present Marxists' views on Social and Solidarity Economy, linking these views with the historical context. Regarding Marx and Engels, as well as Lenin and Luxemburg, it is evident that they lived in turbulent periods that are characterized with high levels of social unrest, lack of acceptance of capitalism from the working class and a series of revolutionary acts and in extension suppression of those acts. Moreover, those thinkers were influenced by the failure of cooperative projects with the highest point of this failure to be found in the Paris Commune. Based on those events, they strongly supported that in order to be able to construct socialism, it was essential that the working class would seize the political power by force. These revolutions would take place in every country simultaneously and especially at the developed capitalist countries since based on their theory the transition to socialism could only occur after the transition from feudalism to capitalism has been completed.

Next generations Marxists, analyzing a different period, where the USSR failed to become a socialist economy and capitalism has managed to gain the favor of the working class. As Marcuse states, the «one dimensional man» was created, where the working class is no longer against capitalism, but is part of it by taking the form of both the labor force that produces those products, as well as the consumer of those products. Additionally, it was recognized that the working class does not form anymore – if it ever did – a concrete social group. In this context, the idea of revolution is clearly outdated, and instead, it is important to both seize the political power since as Marxist theory suggests, the state forms the ideology of its subjects, but also to act in order to create alternative economic models that would influence the ideology of the citizens by presenting «another way of doing things and living». Additionally, the failure of USSR implies that the transition to socialism cannot happen if those forms of economic activity are not already present. It is suggested that the democratic state differs from prior capitalist states, in that it is consisted by all parts of society. Given this belief, the main focus should be on developing those alternative economies and compete with the dominant capitalist one, thus transforming the state from below.

The conclusion of the study is that for Marxists the goal is to eventually seize the political power, differing in the method based on the historical context. In prior times revolution seemed like the only realistic way to achieve that, while in recent times it is the most unrealistic way to do so. Utopian socialist and in extension Social and Solidarity Economy, could benefit even today from Marxist criticism in the sense that it should transform into a concrete social movement that instead of only focusing on creating «cracks on capitalism» as Holloway suggests, should seek on influencing if not seizing political power, through the channel of influencing the beliefs of the citizens. In other words, Social and Solidarity Economy – for the part that aims on replacing capitalism – should become a global political power. This political power would be able to both influence the democratic state on moving towards new directions, but would also be able to withhold reactionary forces when this happens. After all, history has proven that when capitalism is threatened, the democratic state can easily transform into something more oppressive in order to preserve the existing social structure.

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή.....	5
1.1. Θεωρητικό Υπόβαθρο	5
1.2. Στόχοι της μελέτης και ερευνητικά ερωτήματα	8
1.3. Σημαντικότητα της μελέτης.....	8
1.4. Δομή της Μελέτης.....	9
2. Μαρξιστική Θεωρία και Οικονομική Σκέψη	10
2.1. Αρχές Μαρξιστικής Θεωρίας.....	10
2.2. Επιρροή στην Οικονομική Σκέψη	12
2.3. Κριτική στις Κοινωνικές Σχέσεις.....	12
3. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία.....	13
3.1. Ιστορικό.....	13
3.2. Βασικές Αρχές της ΚΑΟ.....	14
3.3. Δομή και Λειτουργίες.....	15
4. Μεθοδολογία	17
4.1. Ερμηνευτική Μεθοδολογία.....	17
4.2. Περιορισμοί της Ερμηνευτικής Μεθοδολογίας.....	19
5. Μαρξιστική Οπτική για την ΚΑΟ.....	20
5.1 Κλασικός Μαρξισμός.....	20
5.1.1. Κριτική στους Ουτοπικούς Σοσιαλιστές	20
5.1.2. Κριτική στους Αναρχικούς.....	21
5.1.3. Μαρξ, Ένγκελς και συνεταιρισμοί.....	23
5.1.4. Ιστορικό Πλαίσιο.....	25
5.2. Επαναστατικός Μαρξισμός	26
5.2.1. Ρόζα Λούξεμπουργκ.....	26
5.2.2. Λένιν	30
5.3 Δυτικός Μαρξισμός.....	32
5.3.1 Ο Μαρξισμός του Άλτουσέρ (Στρουκτουραλισμός)	32
5.3.2. Αντόνιο Γκράμσι και Πολιτισμική Ηγεμονία.....	34
5.3.3. Η Σχολή της Φρανκφούρτης	35
5.4. Νέο-Μαρξιστές	36
5.4.1. Πραγματικές Ουτοπίες.....	36
5.4.2. Ας αλλάξουμε τον Κόσμο, χωρίς να καταλάβουμε την Εξουσία.....	38
5.4.3. Gibson – Graham	39
6. Μη -Μαρξιστές Θεωρητικοί	40
6.1. Καρλ Πολάνυι.....	40
6.2. Έλινορ Όστρομ	41
7. Συζήτηση	42
8. Συμπεράσματα	46
Βιβλιογραφία	48

1. Εισαγωγή

1.1. Θεωρητικό Υπόβαθρο

Οι συνεχιζόμενες αλλά και αυξανόμενες ανισότητες στην κατανομή του πλούτου, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και οι κοινωνικές ανισότητες στον παγκόσμιο καπιταλισμό έχουν οδηγήσει στη διερεύνηση εναλλακτικών οικονομικών συστημάτων, γνωστά στο σύνολό τους υπό τον όρο Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΟ). Η ΚΑΟ αποτελεί έναν όρο ομπρέλα για οργανισμούς και επιχειρήσεις που θέτουν ως προτεραιότητα τους κοινωνικούς και τους περιβαλλοντικούς στόχους, αντί της οικονομικής μεγέθυνσης την οποία επικαλούνται οι κυρίαρχες καπιταλιστικές δυνάμεις. Ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναδειχθεί σε μια ολοένα και πιο σημαντική δύναμη στο παγκόσμιο οικονομικό τοπίο. Η άνοδος της αφορά τόσο τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και συνεταιρισμούς με κοινωνικό προσανατολισμό, αλλά και τα διάφορα κοινωνικά κινήματα που εντάσσονται στον χώρο και που προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τις συστημικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που διαιωνίζονται από το κυρίαρχο σύστημα (Utting, 2015).

Κάτι αντίστοιχο μπορεί να ειπωθεί και για το ιδεολογικό ρεύμα του Μαρξισμού, ένας συγγενικός χώρος με τον ΚΑΟ παρά τις σημαντικές διαφορές τους, υπό την έννοια και ότι και οι δύο χώροι έχουν ως τελικό στόχο την κατάρρευση του καπιταλισμού και την χειραφέτηση του ανθρώπου. Πέραν της επιμονής και της όξυνσης των ανισοτήτων, οι οποίες βάση της σχετικής θεωρίας θα οδηγούνται σε συνεχή αύξηση στο καπιταλιστικό σύστημα εν απουσία άλλων παρεμβάσεων, παρατηρούνται κι άλλοι παράγοντες που καθιστούν τη Μαρξιστική σκέψη επίκαιρη. Ο πρώτος παράγοντας είναι οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις του καπιταλισμού, είτε αυτές λαμβάνουν τη μορφή της οικονομικής ύφεσης όπως το 2007-2008, είτε τη μορφή της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, υπογραμμίζουν την αστάθεια και τις αντιφάσεις εντός του καπιταλιστικού συστήματος που εντόπισε ο Μαρξ πριν περίπου 150 χρόνια. Ένας δεύτερος αφορά την έννοια της αλλοτρίωσης της εργασίας, δηλαδή της αποσύνδεσης του εργαζόμενου από τη δουλειά του, κάτι που οδηγεί σε έντονα συναισθήματα δυσαρέσκειας (Eagleton, 2011).

Παρά την εμμονική στάση των υπέρμαχων του καπιταλιστικού συστήματος να αναφέρονται στο «τέλος της ιστορίας» όπως ειπώθηκε από τον Φουκουγιάμα (επαναλαμβάνοντας τον Χέγκελ) κατά την περίοδο της κατάρρευσης του «υπαρκτού

σοσιαλισμού», υπό την έννοια της ολοκληρωτικής επικράτησης του φιλελευθερισμού, η πραγματικότητα τους διαψεύδει (Fukuyama, 1989). Συνδυαστικά όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο έχουν ως αποτέλεσμα την αναβίωση μια μορφής ταξικής πάλης τις τελευταίες δεκαετίες, η οποία αν και δεν φέρεται να έχει σαφές πολιτικό πρόσημο, κάνει έκδηλη τη δυσαρέσκεια προς το κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα και ιδιαίτερα αποτελέσματά του.

Η συνδυαστική άνοδος της ΚΑΟ και ιδιαίτερα της ανάπτυξης συνεταιρισμών στα χρόνια της κρίσης, με τις αναφορές στη μαρξιστική θεωρία και τη δικαίωση του Μαρξ, ακόμα και από πολιτικούς του αντιπάλους, καθιστά τη συζήτηση επίκαιρη. Οι δύο χώροι, αν και ισχυρίζονται ότι έχουν ως κοινό στόχο την πτώση του καπιταλισμού και την αντικατάστασή του με ένα πιο δίκαιο κοινωνικό σύστημα, έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αυτό μπορεί να επιτευχθεί, με τους μεν να ευαγγελίζονται την επανάσταση και την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας σε όλες τις χώρες ταυτόχρονα και τους δε τη σταδιακή υιοθέτηση πρακτικών του κόσμου που ονειρεύονται, οδηγώντας έτσι σε μια «από τα κάτω» αλλαγή (Wright, 2021). Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και η έννοια της ΚΑΟ είναι σύγχρονη, οι ρίζες της βρίσκονται σε παλαιότερα ιδεολογικά ρεύματα όπως αυτό τον ουτοπικών σοσιαλιστών, με κυρίαρχες προσωπικότητες τους Φουριέ, Όουεν και Σαιν – Σιμόν αλλά και τους αναρχικούς όπως ο Μπακούνιν και ο Προυτόν, με τους οποίους ήρθε σε αντιπαράθεση ο Μαρξ αντιπαραθέτοντας τον επιστημονικό σοσιαλισμό. Με την ίδια λογική τα επόμενα χρόνια η μαρξιστική κριτική στην ΚΑΟ δεν εστιάζει άμεσα σε αυτή, αλλά σε ρεύματα που υιοθετούν παρόμοιες πρακτικές όπως οι ρεφορμιστές (σοσιαλδημοκράτες) και συγκεκριμένα ο Έντουαρντ Μπέρνσταϊν, με τον οποίο ήρθε σε αντιπαράθεση η Ρόζα Λούξεμπουργκ. Αν και οι ρεφορμιστές επικεντρώνονται στην αλλαγή μέσω του κράτους – σε αντίθεση με την ΚΑΟ – κοινό σημείο αποτελεί η πίστη πως είναι δυνατή η ομαλή και σταδιακή μετάβαση από τον καπιταλισμό σε ένα πιο δίκαιο σύστημα.

Υπό αυτό τη έννοια, η έννοια της ΚΑΟ έχει τις ρίζες της στα χρονικά της οικονομικής ιστορίας και σχετίζεται με ιδεολογικά ρεύματα που δίνουν έμφαση σε ένα οικονομικό μοντέλο που θα θέτει ως προτεραιότητα την κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών, έναντι του κέρδους και θα δίνει έμφαση στις αρχές της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας (Kawano, 2013). Αν και βάσει αυτού θεωρείται συγγενικός χώρος με τον Μαρξισμό, η διαφορά τους βρίσκεται στο γεγονός ότι η ΚΑΟ δίνει έμφαση στην

ανάπτυξη συνεταιρισμών, κοινωνικών επιχειρήσεων, οργανώσεις δίκαιου εμπορίου κ.α. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη μαρξιστική οπτική που εστιάζει στην κατάληψη της πολιτικής εξουσίας ως μοναδική ρεαλιστική λύση (Matarasso, 2007). Αντιθέτως, για τους υπέρμαχους της ΚΑΟ, οι οικονομικές πρακτικές που προτείνουν όχι μόνο αντιπροσωπεύουν μια εναλλακτική προσέγγιση της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά έχουν επίσης αναδειχθεί ως πειστικός αντίλογος στο κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο. Τα τελευταία χρόνια έχει αποκτήσει υψηλή απήχηση σε διάφορα μέρη του πλανήτη, ιδίως στη Λατινική Αμερική και την Ευρώπη, ως βιώσιμη και αειφόρος απάντηση στις κοινωνικοοικονομικές προκλήσεις που επέφερε η επέλαση του νεοφιλελευθερισμού (Laville, 2003).

Οι γνώσεις που παρέχει η θεωρία του μαρξισμού, καθώς επικεντρώθηκε στην κριτική του καπιταλισμού σε εκτενέστερο βαθμό από οποιοδήποτε άλλο χώρο, δεν θα μπορούσαν παρά να αξιοποιηθούν από οποιοδήποτε σύγχρονο ρεύμα όπως η ΚΑΟ, ακόμα κι όταν αυτή η γνώση λαμβάνει τη μορφή της κριτικής – η πιο σωστά όταν λαμβάνει τη μορφή της κριτικής. Παρατηρείται ωστόσο ότι οι μελέτες που έχουν γίνει επικεντρώνονται περισσότερο στην ίδια την ΚΑΟ ξεχωριστά ή στον μαρξισμό, ενώ οι ελάχιστες έρευνες που συνδυάζουν τα δύο ρεύματα επικεντρώνονται στην αποδόμηση της μαρξιστικής κριτικής ως στενή, ακόμα και εμμονική, αγνοώντας το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα αλλά και τις πολύτιμες συμβουλές που μπορούν να προσφέρουν οι προγενέστεροι αλλά και οι διαφορετικές οπτικές γενικότερα. Στόχος είναι η διαμόρφωση των απόψεων μας, επιτρέποντας την επιρροή με τελικό αποτέλεσμα τη βελτίωσή τους (Miller, 2010).

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην αναγνώριση των ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ μαρξιστικής σκέψης και ΚΑΟ, την κατανόησή τους και μέσω της ανάλυσης των έργων των μαρξιστών την παροχή συμβουλών για την πορεία που πρέπει να ακολουθήσει ο χώρος. Άλλωστε ο χώρος της ΚΑΟ δεν χαρακτηρίζεται ή δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται από δογματισμό και να θεωρεί πως κατέχει την μοναδική αλήθεια για την επίτευξη του τελικού στόχου, που δεν είναι άλλη από την αντικατάσταση του καπιταλισμού με ένα πιο δίκαιο σύστημα. Εμβαθύνοντας στις ιδέες του μαρξισμού, η μελέτη επιχειρεί να αποκαλύψει νέες προοπτικές για τη δημιουργία ενός πιο δίκαιου και βιώσιμου κόσμου. Επίσης, δεδομένου ότι κάθε μελέτη οφείλει να αποτελεί συνέχεια των προηγούμενων, τα αποτελέσματά της θα συγκριθούν και θα απαντήσουν

στα ευρήματα της μελέτης του Παπαδημητρίου (2022), καθώς η ενασχόλησή του αφορά το ίδιο θέμα.

1.2. Στόχοι της μελέτης και ερευνητικά ερωτήματα

Στο παρόν υπό-κεφάλαιο παρουσιάζονται λεπτομερέστερα και με σαφήνεια τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία η μελέτη καλείται να απαντήσει.

Ερευνητικά Ερωτήματα

1. Ποια είναι τα βασικά σημεία στα οποία εστιάζει η μαρξιστική κριτική ως προς την ΚΑΟ και ποια είναι τα θεωρητικά θεμέλια αυτής της κριτικής;
2. Ποια η θέση των μαρξιστών για τη δυναμική της ΚΑΟ για τον αγώνα κατά του καπιταλισμού;
3. Ποιες είναι οι κοινές θέσεις και οι διαφορές των διαφορετικών μαρξιστικών σχολών απέναντι στον ΚΑΟ, και πως αυτές οι θέσεις αλλάζουν ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται;
4. Ποια είναι η θετική συμβολή της μαρξιστικής κριτικής απέναντι στην ΚΑΟ και τη δυνατότά της να φέρει τον επιθυμητό οικονομικό μετασχηματισμό, και τι θα μπορούσαμε να διδαχθούμε από αυτή;
5. Ποια η κριτική της μαρξιστικής κριτικής προς την ΚΑΟ;

1.3. Σημαντικότητα της μελέτης

Η μελέτη αντιμετωπίζει την ΚΑΟ ως δυνητικό διάδοχο του καπιταλισμού, ως εκ τούτου κρίνεται απαραίτητο να αξιολογηθεί κριτικά αυτή η δυνατότητα από πολλές οπτικές γωνίες, συμπεριλαμβανομένης της μαρξιστικής. Από ακαδημαϊκή σκοπιά, προστίθεται σημαντικό βάθος στην υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με την παράλληλη μελέτη του μαρξισμού και της ΚΑΟ, καλύπτοντας έτσι το κενό που εντοπίστηκε καθώς πλήθος μελετών είτε επικεντρώνονται ξεχωριστά στις δύο έννοιες, είτε με σκληρή κριτική στους μαρξιστές, αγνοώντας ότι οι θεωρίες αυτές έλαβαν χώρα σε διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο αλλά και αγνοώντας το γεγονός ότι οι δύο χώροι έχουν τους ίδιους στόχους. Κατά συνέπεια οι υπέρμαχοι της ΚΑΟ θα μπορούσαν να λάβουν πολύτιμα διδάγματα από τη μαρξιστική οπτική.

Γι' αυτό το λόγο, πέραν των ακαδημαϊκών, η μελέτη θα μπορούσε να ενδιαφέρει και τους ακτιβιστές του κινήματος της ΚΑΟ, οι οποίοι θα είχαν περισσότερα οφέλη αν επικεντρώνονταν περισσότερο στην κριτική της ΚΑΟ παρά στην αποδόμηση της μαρξιστικής σκέψης. Λαμβάνοντας υπόψιν την κριτική αυτή, η οποία συνοψίζεται

στο τέλος της μελέτης, βελτιώνει την κατανόησή τους σχετικά με προβλήματα που πιθανόν να αντιμετωπίσουν στο μέλλον, και καθιστά την πρόβλεψη και αντιμετώπισή αυτών των μελλοντικών προκλήσεων πιθανότερη και αποτελεσματικότερη. Η μελέτη αποτελεί μια μορφή εσωτερικού διαλόγου ανάμεσα στις δύο πλευρές, με τον όρο «εσωτερικού» να τις κατατάσσει στον ίδιο πολιτικό χώρο. Προκαλώντας αυτό τον εσωτερικό διάλογο και με στόχο την επέκτασή του, υποστηρίζεται ότι αυτό θα συμβάλει θετικά στην εξέλιξη του κινήματος, κάτι που στηρίζεται στη βαθιά πεποίθηση του συγγραφέα αυτής της μελέτης ότι η διαλεκτική σύγκρουση αποτελεί την κυρίαρχη δύναμη που οδηγεί στην πρόοδο και την αναζήτηση της αλήθειας.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η παρούσα μελέτη παρόλο που επιχειρεί να κατανοήσει εις βάθος το υπό μελέτη θέμα και να παρέχει σαφή συμπεράσματα, δεν ισχυρίζεται ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό. Αυτή την εξέλιξη δεν την επιτρέπει τόσο το βάθος και η πολυπλοκότητα μαρξιστικής σκέψης, πόσο δε μάλλον αν ληφθεί υπόψιν και ο παράγοντας του χρόνου και της ιστορικής συγκυρίας στην εξίσωση, όσο και η ραγδαία εξέλιξη και μεταβολή του χώρου της ΚΑΟ. Συνεπώς, ο στόχος, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο, δεν μπορεί να είναι η οριστική «επίλυση» των διαφορών των δύο πλευρών, αλλά η προσθήκη μιας ακόμα φωνής στον διάλογο, ελπίζοντας να διαμορφώσει μερικώς τη γνώμη των συνομιλητών και να οδηγήσει σε νέες έρευνες και ένα πιο ισχυρό κίνημα ΚΑΟ.

1.4. Δομή της Μελέτης

Κατά το σχεδιασμό της δομής αυτής της μελέτης, επιδιώξαμε μια λογική και συνεκτική οργάνωση που θα διευκόλυνε την ενδελεχή ανάλυση του θέματος και που θα αντικατοπτρίζει την ιστορική εξέλιξη της μαρξιστικής σκέψης, την προσεκτική εξέταση των διαφόρων μαρξιστικών σχολών και τις θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες για την ΚΑΟ. Το πρώτο κεφάλαιο εισάγει τις έννοιες του μαρξισμού και της ΚΑΟ και παρουσιάζει τις θεμελιώδεις αρχές σε αυτούς τους δύο τομείς, θέτοντας τις βάσεις για μια πιο λεπτομερή εξέταση στα επόμενα κεφάλαια. Αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο είναι απαραίτητο για να καθοριστεί το πλαίσιο και η σημασία της μελέτης, και εξοικειώνει τον αναγνώστη με τις δύο έννοιες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η περιγραφή της μεθοδολογίας της μελέτης, περιγράφοντας την ερευνητική προσέγγιση και εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε, όπως και τον τρόπο με τον οποίο θα λειτουργήσει ο ερευνητής προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους περιορισμούς της επιλεχθείσας

μεθοδολογίας. Γίνεται αναφορά επίσης και στην επιλογή σημαντικών προσωπικοτήτων και στους λόγους που έγινε αυτή η επιλογή. Ακολουθεί η συστηματική ανάλυση των απόψεων αυτών των προσωπικοτήτων για την ΚΑΟ, αλλά και την κριτική που ασκούν σε προγενέστερους μαρξιστές. Κάθε κεφάλαιο επικεντρώνεται σε έναν συγκεκριμένο θεωρητικό ή σχολή, παρουσιάζοντας τα κύρια επιχειρήματά τους και συσχετίζοντάς τα με το ευρύτερο θεωρητικό και ιστορικό πλαίσιο.

Ο αριθμός αυτών των προσωπικοτήτων αλλά και η επιλογή τους έτσι ώστε να καλύπτουν το ευρύ φάσμα του μαρξισμού, επιτρέπει να πέσει φως στην ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητα της μαρξιστικής σκέψης. Μεταξύ των αναρίθμητων θεωρητικών του μαρξισμού, επιλέγονται όσοι έχουν συνεισφέρει σε μεγαλύτερο βαθμό αλλά και έχουν ασχοληθεί άμεσα ή έμμεσα με την έννοια της ΚΑΟ. Οι κριτικές τους εξετάζονται με χρονολογική σειρά, παρακολουθώντας την εξέλιξη της μαρξιστικής σκέψης με την πάροδο του χρόνου και λαμβάνοντας πάντα υπόψιν το ιστορικό πλαίσιο. Αυτή η δομή διευκολύνει την ιστορική κατανόηση του μαρξισμού και της ΚΑΟ, δείχνοντας πώς η σχέση τους άλλαξε με την πάροδο του χρόνου ως απάντηση στις μεταβαλλόμενες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια συγκριτική ανάλυση των διαφόρων θεωριών και εξετάζεται το μέλλον της ΚΑΟ λαμβάνοντας υπόψιν και τις κριτικές που αξιολογήθηκαν ως εποικοδομητικές. Η κατάληξη αυτή επιτρέπει τη σύνθεση όλων των επιμέρους αναφορών και πέραν της συμβολής για την κατανόηση του μέλλοντος της ΚΑΟ, θέτει τις βάσεις για μελλοντικές έρευνες και έναν εποικοδομητικό διάλογο.

2. Μαρξιστική Θεωρία και Οικονομική Σκέψη

2.1. Αρχές Μαρξιστικής Θεωρίας

Τα θεμέλια της μαρξιστικής θεωρίας έχουν τις ρίζες τους στη συνεργασία του Καρλ Μαρξ και του Φρίντριχ Ένγκελς, κατά τη συγγραφή του περίφημου «Κομμουνιστικού Μανιφέστου» το 1848, μια περίοδο δραματικών πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών σε ολόκληρη την Ευρώπη, συνοδευόμενες από μια σειρά από επαναστάσεις, γνωστές ως «η άνοιξη των λαών». Τα επαναστατικά κινήματα της εποχής είχαν κατά κύριο λόγο φιλελεύθερο πρόσημο και κατά συνέπεια επικεντρώνονταν στην κατάργηση των προνομίων και τη συμμετοχή της νέας έννοιας του «πολίτη» έναντι του υπηκόου στα

κοινά μέσω δημοκρατικών διαδικασιών και μέσω της απελευθέρωσης του τύπου. Πέραν του φιλελεύθερου κοινού πρόσημου ωστόσο, η καθοδήγηση των πολυάριθμων επαναστατικών κινημάτων της εποχής γινόταν από διάφορες κοινωνικές ομάδες, μία εκ των οποίων ήταν και η εργατική τάξη, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν και σημαντικές διαφορές. Για παράδειγμα, ενώ όλες οι ομάδες εστίαζαν στα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, δεν είχαν την ίδια αντιμετώπιση ως προς την οικονομική δικαιοσύνη και τους τρόπους με τους οποίους αυτή μπορούσε να επιτευχθεί (Marx, 2010).

Η Βιομηχανική Επανάσταση είχε μεταμορφώσει με ταχείς ρυθμούς τις οικονομίες και τις κοινωνίες της Ευρώπης, οδηγώντας στην εμφάνιση μιας νέας μορφής εργατικής τάξης την οποία ο Μαρξ ονόμασε προλεταριάτο. Η τάξη αυτή βρέθηκε αντιμετώπιη με σκληρές συνθήκες εργασίας, χαμηλούς μισθούς και αυξανόμενη ανισότητα ως αποτέλεσμα του συσσωρευσης του πλούτου και την άνοδο στη δύναμη της νέας άρχουσας τάξης, των καπιταλιστών, ή αλλιώς της αστικής τάξης. Αποδίδουν το φιλελεύθερο πρόσημο των επαναστάσεων, όχι απαραίτητα στο αίτημα για δημοκρατία, ελευθερία και δικαιοσύνη, αλλά στα αντικρουόμενα συμφέροντα των παραδοσιακών κοινωνικών και πολιτικών δομών, όπως η μοναρχία και η αριστοκρατία, με αυτά της ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία επιδίωκε να αποκτήσει την πολιτική εξουσία που αντιστοιχούσε στην νέα οικονομική της δύναμη. Η ταξική αυτή πάλη ανάμεσα στην αστική και την παραδοσιακή τάξη, η οποία προήλθε από τις εξελίξεις στην τεχνολογία και τη δημιουργία ενός νέου παραγωγικού μοντέλου, αφορά την έννοια του ιστορικού υλισμού. Η εξέλιξη αυτή της πάλης κατά τον Μαρξ, θα ήταν ταξική πάλη ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη, καθώς το νέο παραγωγικό μοντέλο αντικαθιστούσε την ατομική παραγωγή των μικρών παραγωγών με την κοινωνική των μονοπωλίων, με αποτέλεσμα να αποτελεί φυσική εξέλιξη το αίτημα για κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής (Marx & Engels, 1848).

Το μανιφέστο παρείχε μια νέα οπτική της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της εποχής, η οποία στηριζόταν στο τότε αναδύμενο καπιταλιστικό σύστημα. Η κεντρική αρχή της θεωρίας των συγγραφέων του Μανιφέστου περιστρέφεται γύρω από την κατανόηση της κοινωνίας ως οντότητας που διαμορφώνεται κυρίως από τον τρόπο παραγωγής της, μια έννοια γνωστή ως ιστορικός υλισμός. Οι δυνάμεις της παραγωγής περιλαμβάνουν τα μέσα παραγωγής, όπως τα μηχανήματα και οι πρώτες

ύλες, καθώς και το ανθρώπινο δυναμικό. Οι σχέσεις παραγωγής αναφέρονται στις σχέσεις μεταξύ εκείνων που κατέχουν αυτά τα μέσα, και δεν ήταν άλλοι από την ανερχόμενη αστική τάξη και εκείνων που ενοικίαζαν την εργατική τους δύναμη, γνωστοί ως το «προλεταριάτο» (Marx & Engels, 1848). Οι Μαρξ και Ένγκελς πρότειναν ότι η εκμετάλλευση της εργασίας του προλεταριάτου από την αστική τάξη θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε μια επανάσταση που θα ανέτρεπε την υπάρχουσα καπιταλιστική τάξη και θα την αντικαθιστούσε με μια σοσιαλιστική κοινωνία όπου η παραγωγή θα ήταν συλλογική και θα διαχειριζόταν συλλογικά, όπως άλλωστε συνέβαινε πρακτικά με την νέα ολιγαρχία να έχει απλά ρόλο παρασιτικό και να καταχράται την κοινωνική παραγωγή. Θεωρούσαν τον καπιταλισμό ως ένα σύστημα που γεννά την αλλοτρίωση, την ανισότητα και την ταξική πάλη (Marx, 1867).

2.2. Επιρροή στην Οικονομική Σκέψη

Η μαρξιστική θεωρία έχει επηρεάσει σημαντικά την οικονομική σκέψη καθώς όπως αναφέρθηκε προηγουμένως εισήγαγε την έννοια του ιστορικού υλισμού, η οποία αντιλαμβάνεται τους οικονομικούς παράγοντες ως κινητήριο δύναμη της κοινωνικής αλλαγής και αναγνωρίζει το αναπόφευκτο της ταξικής πάλης στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Οι ιδέες αυτές έχουν αφορούν πολλές πτυχές της οικονομικής επιστήμης, όπως η θεωρία της αξίας, η θεωρία της υπεραξίας και η έννοια του φετιχισμού του εμπορεύματος (Marx, 1867). Αποτέλεσε επίσης πηγή έμπνευσης για ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών προσεγγίσεων που ασκούν κριτική στον καπιταλισμό και υποστηρίζουν διάφορες μορφές σοσιαλισμού, συμπεριλαμβανομένων του λενινισμού και του μαοϊσμού και πολυάριθμων κλάδων του δημοκρατικού σοσιαλισμού και της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά ακόμα και της ΚΑΟ ως μέρους του ευρύτερου χώρου της «αριστεράς». Επιπλέον, επηρέασε στην εμφάνιση της Σχολής της Φρανκφούρτης, η οποία χρησιμοποίησε σταθερά τη μαρξιστική ανάλυση για να κατανοήσει την πολιτισμική και ιδεολογική υπερδομή των καπιταλιστικών κοινωνιών (Heller, 2002).

2.3. Κριτική στις Κοινωνικές Σχέσεις

Η κριτική του Μαρξ αφορά και τις κοινωνικές σχέσεις και εδράζεται στην πεποίθηση ότι στον καπιταλισμό οι κοινωνικές σχέσεις είναι θεμελιωδώς στρεβλές λόγω της εγγενούς εκμεταλλευτικής φύσης του συστήματος. Υποστήριξε δε ότι ο καπιταλισμός αναπαράγει έναν συγκεκριμένο τύπο κοινωνικών σχέσεων που χαρακτηρίζεται από αλλοτρίωση (Marx, 1844). Η αλλοτρίωση, με τους όρους του Μαρξ, περιγράφει την

αποξένωση των εργαζομένων από τα προϊόντα της εργασίας τους, τη διαδικασία παραγωγής, ακόμα και την ίδια τους την ανθρώπινη φύση τους. Σχετίζει την αλλοτρίωση με τον καπιταλιστικό παραγωγικό σύστημα, στη βάση της μη κατοχής από τους εργαζόμενους των μέσων παραγωγής, άρα και την απουσία ελέγχου της εργασίας και των προϊόντων που παράγουν. Η κριτική του Μαρξ επεκτείνεται επίσης στη σφαίρα της ανθρώπινης συνείδησης, υποστηρίζοντας ότι οι κυρίαρχες ιδέες σε κάθε εποχή είναι οι ιδέες που επιβάλλει στην κοινωνία η άρχουσα τάξη, με αποτέλεσμα στον καπιταλισμό, οι επικρατούσες κοινωνικές σχέσεις και ιδεολογίες να εξυπηρετούν τα συμφέροντα της αστικής τάξης, ισχυροποιώντας με αυτόν τον τρόπο εκ νέου την κυριαρχία της (Marx & Engels, 1848).

3. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

3.1. Ιστορικό

Οι απαρχές της ΚΑΟ μπορούν να εντοπιστούν στους προ καπιταλιστικούς χρόνους, όπου η συνεργασία, η αμοιβαιότητα και η αλληλοβοήθεια ήταν αναπόσπαστα στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης και επιβίωσης. Ωστόσο, η εξέλιξη της ως εννοιολογικού και πρακτικού αντίποδα στον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό ξεκίνησε τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη, με την άνοδο των συνεταιριστικών κινήματων αλλά και άλλων φορέων όπως τα συνδικάτα. Σε θεωρητικό επίπεδο στηρίχθηκε στις θέσεις των ουτοπικών σοσιαλιστών όπως ο Ρόμπερτ Ουεν, ο Τσάρλς Φουριέ και ο Χένρι ντε Σαν-Σιμόν, και στο όραμά τους να δημιουργήσουν μια πιο δίκαιη κοινωνία που θα βασίζεται στην αρχές της συνεργασίας και της δίκαιης κατανομής των πόρων. Σύμφωνα με τον Ουεν η δημιουργία ενός τέτοιου περιβάλλοντος θα είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων αλλά και της ποιότητάς τους, ενώ ο Φουριέ υποστήριξε την ανάπτυξη συνεργατικών κοινοτήτων που θα λειτουργούσαν με αυτάρκεια. Ο όρος αλληλέγγυα οικονομία έγινε για πρώτη φορά ευρέως γνωστός στον 20^ο αιώνα και συγκεκριμένα στα τέλη του 1970 με αρχές 1980 στη Λατινική Αμερική και συγκεκριμένα στη Βραζιλία, ως συνέπεια και απάντηση στις αλληπάλληλες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, προωθώντας δημοκρατικά ιδεώδη, το κοινό περί δικαίου αίσθημα και δίνοντας έμφαση στην έννοια της βιωσιμότητας (Laville, 2010; Laville, 2015).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η ΚΑΟ απέκτησε παγκόσμια αναγνωρισιμότητα με χαρακτηριστικό παράδειγμα την υιοθέτηση της συμμετοχικής δημοκρατίας και του συμμετοχικού προϋπολογισμού στο Πόρτο Αλέγκρε της

Βραζιλίας (Wright, 2011). Το παγκόσμιο κοινωνικό φόρουμ που αναπτύχθηκε στην ίδια πόλη, δημιούργησε ένα χώρο για να συνδεθούν διαφορετικά κινήματα και οργανώσεις, οδηγώντας στη δημιουργία δικτύων όπως το διηπειρωτικό δίκτυο για την προώθηση της κοινωνικής αλληλέγγυας οικονομίας (RIPESS), το οποίο προωθεί την ΚΑΟ σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατά τη δεκαετία του 2000, η αλληλέγγυα οικονομία εξελίχθηκε και διαφοροποιήθηκε περαιτέρω, αγκαλιάζοντας τις αρχές της οικολογικής βιωσιμότητας, ως απάντηση στην αυξανόμενη περιβαλλοντική κρίση και στη διασύνδεση των κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων (Bruce, 2004).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης, ότι η αλληλέγγυα οικονομία έχει αναγνωριστεί τις τελευταίες δεκαετίες για τις δυνατότητές της στην αντιμετώπιση και των κοινωνικών ανισοτήτων, πέραν των οικονομικών. Καθώς φεμινίστριες μελετητές και ακτιβίστριες ασχολήθηκαν με την έννοια, ανέδειξαν τις δυνατότητες της ΚΑΟ να θέσει υπό αμφισβήτηση τις πατριαρχικές δομές της κοινωνίας και να συμβάλει στην προώθηση της ισότητας των φύλων (Hillenkamp, 2015). Τα τελευταία χρόνια, η έννοια της αλληλέγγυας οικονομίας υιοθετείται όλο και περισσότερο από δήμους και περιφέρειες, οδηγώντας στην ανάπτυξη των «αλληλέγγυων πόλεων» ή «εδαφών ΚΑΟ», με τις έννοιες αυτές να αναφέρονται στην εφαρμογή των αρχών της ΚΑΟ σε τοπικό επίπεδο, με τη συμμετοχή ενός φάσματος φορέων, συμπεριλαμβανομένων των τοπικών αρχών, των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, των πολιτών και των συνεταιρισμών (Kreichauf & Mayer, 2021).

Από εκείνο το σημείο και μετά η ΚΑΟ εξελίσσεται ασταμάτητα για να φτάσει στο σημείο περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως μικρής κλίμακας τοπικές πρωτοβουλίες μέχρι και δίκτυα μεγάλων συνεταιρισμών. Η εξέλιξη αυτή έχει διαμορφωθεί από κοινωνικοπολιτικά πλαίσια, πολιτιστικούς παράγοντες και οικονομικές ανάγκες, με αποτέλεσμα ποικίλες εκφράσεις πρακτικών ανά τον κόσμο (Laville, 2015).

3.2. Βασικές Αρχές της ΚΑΟ

Όπως αναφέρεται και στην ίδιο τον όρο, η βασική αρχή της ΚΑΟ είναι η αλληλεγγύη, βάσει της οποίας οι οικονομικές δραστηριότητες πρέπει να διεξάγονται με έμφαση στη συνεργασία, το αμοιβαίο όφελος και το κοινό καλό και όχι στον ατομικιστικό ανταγωνισμό. Η αρχή αυτή συνάδει με τις αρχές τους μαρξισμού όπως η βασική αρχή «ο καθένας με ανάλογα τις δυνατότητές τους, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες

του» και έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τον οικονομικό φιλελευθερισμό του Άνταμ Σμίθ αλλά και μεταγενέστερων οικονομολόγων όπως ο Φρίντμαν, που θεωρούν ότι όταν ένας επαγγελματίας δρα με γνώμονα το προσωπικό του συμφέρον, αυτό θα φέρει παράπλευρα θετικά αποτελέσματα στην ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών, καθώς μέσω αυτής της ικανοποίησης μπορεί να πλουτίσει ο επαγγελματίας. Το δόγμα Φρίντμαν, γνωστό και ως η θεωρία των μετόχων, αναφέρει συγκεκριμένα ότι η κοινωνικά υπεύθυνη στάση για έναν οργανισμό είναι να αυξάνει τα κέρδη του (Ripess, 2023; Friedman, 1970).

Επίσης, βασική αρχή του κινήματος αποτελεί η έμφαση στον πλουραλισμό, καθώς αναγνωρίζεται, σε αντίθεση ίσως με τους μαρξιστές και σίγουρα σε αντίθεση με τον ισχυρισμό των νεοφιλελεύθερων πως δεν υπάρχει εναλλακτική – όπως ειπώθηκε δια στόματος Θάτσερ, πως δεν κατέχει κανείς την απόλυτη αλήθεια και πως υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορούν να οργανωθούν οι οικονομικές δραστηριότητες, και πως οι διάφορες μορφές οικονομικής οργάνωσης μπορούν να συνυπάρχουν και να αλληλοσυμπληρώνονται σε ένα πλουραλιστικό και με πολλές μορφές οικονομικό σύστημα (Ripess, 2023; Bateman, 2002).

3.3. Δομή και Λειτουργίες

Οι οργανώσεις ΚΑΟ, όπως προαναφέρθηκε, βασίζονται στην αρχή του πλουραλισμού με αποτέλεσμα να υιοθετούν ποικίλες δομές, οι οποίες μπορεί να κυμαίνονται από εργατικούς ή καταναλωτικούς συνεταιρισμούς, μέχρι οργανώσεις δίκαιου εμπορίου και δίκτυα κοινωνικού νομίματος. Αν και οι δομές μεταξύ των οργανώσεων είναι διαφορετικές, μοιράζονται κοινές λειτουργίες που σχετίζονται με την αποστολή τους να προωθήσουν μια οικονομία βασισμένη στην αλληλεγγύη, την οικονομική δημοκρατία και τη βιωσιμότητα, κάτι που βρίσκεται σε συνοχή με το στόχο της αντικατάστασης του καπιταλισμού «από τα κάτω» (Miller, 2010).

Όλες οι οργανώσεις έχουν ως στόχο τη δημιουργία ποιοτικής απασχόλησης και την παροχή αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας, κάτι που περιλαμβάνει και την οικονομική παράμετρο της δίκαιης κατανομής των κερδών μεταξύ των μελών (Utting, 2015). Η λειτουργία τους επικεντρώνεται επίσης στην κάλυψη των αναγκών των μελών τους αλλά και της τοπικής κοινωνίας στην οποία δραστηριοποιούνται, ανάλογα με το μέγεθός τους. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της παροχής βασικών αγαθών και υπηρεσιών ή μέσω πρωτοβουλιών που αντιμετωπίζουν κοινωνικά ζητήματα όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην

περιθωριοποιημένους ομάδες. Αν και όλα τα παραπάνω βρίσκονται ήδη σε πλήρη αντίθεση με το καπιταλιστικό σύστημα και μπορεί να ειπωθεί πως λειτουργεί ανταγωνιστικά σε αυτό, αυτό που καθιστά σαφές τον στόχο της αλλαγής του μοντέλου έχει τις ρίζες του στη μαρξιστική κριτική. Κάθε οργάνωση της ΚΑΟ, κατανοεί τον εαυτό της ως μέρος ενός ευρύτερου συνόλου που πέραν των λειτουργιών της έχω ως στόχο να προβάλλει εναλλακτικούς τρόπους οργάνωσης, αμφισβητώντας έτσι το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο αφήγημα του ΤΙΝΑ. Υπό αυτή την έννοια, η ΚΑΟ λαμβάνει και μια κινηματική μορφή που έχει ως έμμεσο στόχο να γίνει το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο, και ως αποτέλεσμα αυτού να καταληφθεί σταδιακά και ειρηνικά η πολιτική εξουσία (Laville, 2010; Bateman, 2002).

Το μοντέλο της ΚΑΟ αποτελεί ένα σύνολο διαφορετικών πρακτικών και φιλοδοξιών που βασίζονται σε κάποιες κοινές αρχές οι οποίες αναφέρθηκαν σε προηγούμενες παραγράφους, με πιο χαρακτηριστικό την προσπάθεια για αλλαγή από τα κάτω. Μέσω της πράξης και όχι της θεωρίας και με τις πρακτικές αυτές να διαφέρουν μεταξύ τους, αναδεικνύει εναλλακτικούς τρόπους λειτουργίας της οικονομίας, δείχνοντας ότι όχι μόνο κάτι τέτοιο είναι εφικτό αλλά πως ήδη υπάρχει. Αξίζει να σημειωθεί, πως αν και η μελέτη επικεντρώνεται κυρίως στους οργανισμούς που φιλοδοξούν να επιφέρουν συστηματικές αλλαγές και την αντικατάσταση του υφιστάμενου μοντέλου, τη φιλοδοξία αυτή δεν συμερίζεται το σύνολο των οργανισμών που υπάγονται στην ομπρέλα της ΚΑΟ. Πολλές εξ αυτών επιδιώκουν τη συνύπαρξή τους με το καπιταλιστικό μοντέλο, δίνοντας λύσεις σε επί μέρους κοινωνικά προβλήματα και ικανοποιώντας άμεσες ανάγκες των πολιτών ή μέρους αυτών.

Δίνοντας περισσότερη βαρύτητα στο σκέλος της ΚΑΟ που επιθυμεί τη κοινωνική αλλαγή, καθώς αυτό αποτελεί την κύρια αναζήτηση της μελέτης και κατά πόσο αυτή είναι εφικτή χωρίς την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω διαφόρων τρόπων. Ο πρώτος είναι δίνοντας έμφαση στη δημοκρατική διακυβέρνηση των οργανισμών, η οποία περνάει την εξουσία στους εργαζόμενους, δείχνοντας μέσω της επιτυχίας του οργανισμού πως μπορούν να λειτουργήσουν δημοκρατικά. Παράλληλα, προωθούνται αξίες όπως αυτή της ισότητας, της βιώσιμης ανάπτυξης και της συμπερίληψης, εκπαιδύοντας με αυτό τον τρόπο τους πολίτες ώστε να επικρατήσουν αυτές οι αξίες έναντι του ατομισμού και του ανταγωνισμού. Η μικρή αποκεντρωμένη και σε τοπικό επίπεδο δράση, πέραν της δυνατότητας που δίνει

να αντιμετωπισθούν τα τοπικά προβλήματα ή αυτά συγκεκριμένων ομάδων με αποτελεσματικότητα, δίνουν και τη δυνατότητα σε αυτούς τους οργανισμούς να πειραματιστούν. Τέλος, η δικτύωση όλων αυτών των οργανώσεων καθιστά την ΚΑΟ εκ των πραγμάτων πολιτική δύναμη, ακόμα και για όσους δεν το επιθυμούν, καθώς μετατρέπεται σε μοχλό πίεσης που επηρεάζει τις πολιτικές αποφάσεις.

4. Μεθοδολογία

4.1. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Η σωστή επιλογή της μεθοδολογίας αποτελεί σημαντικό βήμα σε κάθε ερευνητική προσπάθεια, δεδομένου ότι διαμορφώνει τον τρόπο συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τα συμπεράσματα αυτής της ανάλυσης θα ερμηνευτούν. Για την παρούσα μελέτη που διερευνά τη μαρξιστική κριτική της ΚΑΟ έχει γίνει η επιλογή της ποιοτικής έναντι της ποσοτικής και συγκεκριμένα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης ως η καταλληλότερη.

Η αλήθεια δεν μπορεί να είναι μία και μοναδική, την οποία μπορείς να υπολογίζεις με αντικειμενικό τρόπο κάνοντας χρήση ποσοτικών μεθόδων έρευνας. Αντιθέτως, η αλήθεια είναι υποκειμενική μέσα σε ορισμένα πλαίσια φυσικά τα οποία δεν υπερβαίνει, και βασίζεται στις προσωπικές αντιλήψεις και εμπειρίες των προσώπων που έζησαν μια συγκεκριμένη περίοδο. Η παραδοχή αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τη συγκεκριμένη έρευνα καθώς εξετάζεις την κριτική της μαρξιστικής σκέψης στην ΚΑΟ, ένα θέμα που από τη φύση του περιλαμβάνει το στοιχείο της υποκειμενικότητας καθώς βασίζεται στην απόψεις των θεωρητικών και των ιδεολογικών ρευμάτων στα οποία εντάσσονται.

Κατά συνέπεια, η επιλογή της βιβλιογραφικής ανασκόπησης έχει ως στόχο να εντοπίσει και να κατανοήσει τις θέσεις που διατυπώνονται μέσα από τα έργα των συγγραφέων, καθώς και να κατανοήσει πως αυτές επηρεάστηκαν από το ιδεολογικό υπόβαθρο των θεωρητικών, αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες και το ιστορικό πλαίσιο της κάθε εποχής οι οποίες οδήγησαν στην διαμόρφωση των αντιλήψεών τους. Συμπεραίνεται επομένως πως οι θέσεις των προσωπικοτήτων και των θεωρητικών ρευμάτων που θα μελετηθούν, δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν στατικά, σε έναν κόσμο που συνεχώς μεταβάλλεται και με νέα δεδομένα να εισέρχονται στην εξίσωση, κάτι που θα οδηγούσε τα ίδια πρόσωπα να είχαν διαφορετικές εμπειρίες και άρα διαφορετικές απόψεις σε κάθε εποχή. Άλλωστε τόσο η έννοια του μαρξισμού δεν

αποτελεί δόγμα, και δεν ισχυρίζεται ότι οι θέσεις του αποτελούν κανόνες της φύσης, παρά επικεντρώνονται στην ανάλυση της κοινωνίας μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, γνωρίζοντας ότι σε μεταγενέστερες περιόδους τα δεδομένα και οι κοινωνικοί συσχετισμοί θα είναι διαφορετικοί. Υπό αυτή την έννοια, η στάση των μαρξιστών απέναντι στις πρακτικές ΚΑΟ δεν μπορεί να είναι η ίδια σε κάθε περίοδο, καθώς διαφορετικές εποχές απαιτούν διαφορετικές δράσεις (Bryman, 2012). Επιπλέον, η βιβλιογραφική ανασκόπηση κρίνεται η καταλληλότερη όταν τα δεδομένα προς ανάλυση είναι βιβλία και άρθρα, όπως συμβαίνει στην παρούσα μελέτη, με την ανάλυση των έργων να περιλαμβάνει απαραίτητα την εξαγωγή νοημάτων (Bowen, 2009).

Όπως γίνεται κατανοητό η ανάλυση των θέσεων των ατόμων δεν μπορεί αν γίνει ψυχρά και με τα δεδομένα του σήμερα, αλλά εξ' ορισμού καλεί τον ερευνητή να λάβει και ο ίδιος μια υποκειμενική θέση με όσο το δυνατό πιο αμερόληπτο τρόπο, αλλά και να τοποθετήσει τις απόψεις αυτές στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο που αντιστοιχούν. Με αυτό τρόπο θα είναι σε θέση να ερμηνεύσει με δίκαιο τρόπο τις θέσεις των προσώπων, αποφεύγοντας τους αναχρονισμούς που μπορούν να οδηγήσουν σε στρεβλή αντίληψη αυτών των θέσεων και των προθέσεων των θεωρητικών του μαρξισμού. Επομένως, η ανάλυση της κριτικής για παράδειγμα του Μαρξ, θα πρέπει να γίνει από την οπτική γωνία του ίδιου, μπαίνοντας στη θέση του τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Weber, 1949).

Για να γίνει περαιτέρω κατανοητή αυτή η θέση, γίνεται μια μικρή παρένθεση και μια αναφορά σε ένα πρόσωπο που δεν αφορά τη μελέτη, καθώς τα πρόσωπα αυτά θα αναλυθούν αργότερα εκτενώς. Είναι πολύ εύκολο με τα σημερινά δεδομένα να ειπωθεί πως ο Ροβεσπιέρος, κεντρικό πρόσωπο της πρώτης Γαλλικής επανάστασης, υπήρξε υπέρμαχος της απολυταρχίας και «εθνικιστής δικτάτορας» όπως ισχυρίζεται στο έργο του ο Eagan (1938), ωστόσο – αν και οι απόψεις δίστανται και μπορεί όντως να ήταν – θα μπορούσε να ειπωθεί πως οι συνθήκες που παρέλαβε δεν μπορούσαν να επιτρέψουν την πολιτική επιβίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αλλά ούτε και τη βιολογική των υποστηρικτών της, αν δεν επιβαλλόταν μια μορφή απολυταρχικής δημοκρατίας. Το παράδειγμα είναι ενδεικτικό, και ανεξάρτητα με τις απόψεις του καθενός καθιστά σαφές ότι δεν είναι δυνατή η ανάγνωση των πράξεων των Ιακωβίνων αγνοώντας την κατάσταση στη Γαλλία (Bryman, 2012).

Τέλος, η επιλογή της συγκεκριμένη μεθοδολογίας κατέστη δυνατή λόγω της πληθώρας διαθέσιμων πηγών από θεωρητικούς του μαρξισμού. Η πληθώρα αυτή ωστόσο γεννά τη δυσκολία της σωστής επιλογής μεταξύ αυτών, κάτι που θα αναλυθεί μεταξύ άλλων περιορισμών της επιλεγμένης μεθοδολογίας σε επόμενα κεφάλαια.

4.2. Περιορισμοί της Βιβλιογραφικής Ανασκόπησης

Αν και η βιβλιογραφική ανασκόπηση που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα μελέτη, παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα τα οποία αναφέρθηκαν σε προηγούμενες παραγράφους, είναι επίσης σημαντικό να εξεταστούν κριτικά οι περιορισμοί της. Ο πιο εμφανής περιορισμός αφορά το ίδιο το κεντρικό πλεονέκτημά της, και δεν είναι άλλο από την υποκειμενική κατανόηση των απόψεων των θεωρητικών από τον ίδιο τον ερευνητή, ο οποίος μπορεί να έχει ήδη τις δικές του παγιωμένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις, με αποτέλεσμα την εξαγωγή συμπερασμάτων που ο ίδιος επιθυμεί να εξάγει εξ αρχής. Για την αντιμετώπιση αυτού του περιορισμού, ο ερευνητής έχει αποφασίσει να καταγράψει τις προκαταλήψεις του και να χρησιμοποιεί τη μέθοδο του αναστοχασμού κατά τη διάρκεια αυτής της μελέτης, προκειμένου να μετριάσει την επίπτωσή τους στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Παράλληλα, η παρουσίαση της μελέτης πριν την τελική παράδοση στον προϊστάμενό του (καθηγητή), θα επιτρέψει τον εντοπισμό ορισμένων από αυτών, λειτουργώντας έτσι ως μια μορφή εξωτερικού ελέγχου από διαφορετικές οπτικές γωνίες (Walsham, 2006).

Ο δεύτερος σημαντικός περιορισμός αφορά την στατικότητα των δεδομένων, καθώς αυτά αποτελούν έγγραφα, καθιστώντας έτσι την ευελιξία του ερευνητή αδύνατη, σε αντίθεση με μεθόδους όπως η συνέντευξη. Η στατικότητα αυτή αφορά και το χρόνο με την έννοια της ιστορικής και κοινωνικής αλλαγής, αλλάζοντας όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες παραγράφους το πλαίσιο, καθιστώντας έτσι τα έγγραφα εξ ορισμού ανεπίκαιρα. Επαφίεται στην ερμηνευτική ικανότητα του ερευνητή να εξάγει τα σωστά συμπεράσματα και να αποφευχθούν οι παρερμηνείες, κάτι που οφείλει να μετριάσει με την ανάλυση να μην ξεφεύγει από το ιστορικό πλαίσιο και να μην επηρεάζεται από τις αντιλήψεις του οι οποίες διαμορφώθηκαν σε άλλο πλαίσιο. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής οφείλει να «ζήσει» στην εποχή που γράφτηκε το κάθε έργο και να το συνδυάζει με το περιβάλλον του τότε. Όσον αφορά τη στατικότητα το δεδομένων υπό την έννοια της έλλειψης ευελιξίας, αυτό μπορεί να αντιμετωπισθεί με τη μελέτη όσο το δυνατόν περισσότερων θεωρητικών του χώρου. Αυτό ωστόσο μπορεί να οδηγήσει στο να ξεφύγει ο ερευνητής από τον στόχο του και να προβεί σε

γενικές παρατηρήσεις, που δεν περιλαμβάνονται το σκοπό της μελέτης. Κατανοώντας αυτόν το περιορισμό, αλλά και πως η μελέτη δεν αποτελεί παρά συμβολή στον ευρύτερο διάλογο, επιλέγονται μόνο οι κύριοι εκπρόσωποι του κάθε ρεύματος του μαρξισμού, θυσιάζοντας ωστόσο τον δυναμισμό που θα μπορούσε να δώσει η ανάλυση περισσότερων (Bowen, 2009).

Με βάση τις στρατηγικές που αναφέρθηκαν μετριάζονται οι περιορισμοί της επιλεγείσας μεθοδολογίας, ενισχύοντας έτσι την αξιοπιστία της έρευνας. Ακολουθεί η παρουσίαση της μαρξιστικής κριτικής στην ΚΑΟ, με αφετηρία τον ίδιο τον Μαρξ. Η επιλογή των στοχαστών και των κειμένων τους έγινε με γνώμονα τη βαρύτητα αυτών στον χώρο της μαρξιστικής σκέψης, αλλά και τη σχέση που έχουν με την κριτική στην ΚΑΟ. Για παράδειγμα, είναι προφανές ότι από τους κλασικούς μαρξιστές θα επιλεγούν τα έργα του ίδιου του Μαρξ και του Ένγκελς, έναντι έργων με μικρότερη επιρροή ή που έχουν επηρεαστεί και τα ίδια από τα έργα αυτών. Μεταξύ αυτών των έργων δεν επιλέγονται απαραίτητα τα πιο σημαντικά, αλλά και τα πιο σχετικά με την κριτική προς την ΚΑΟ ή σχετικών ιδεολογικών ρευμάτων. Επίσης, η επιλογή θα έχει μια χρονική συνέχεια, ξεκινώντας από τα θεμελιακά έργα του Μαρξ και Ένγκελς και προχωρώντας σε μεταγενέστερες εποχές σταδιακά, εισάγοντας έργα που επεξεργάστηκαν και μετασχημάτισαν τις αρχικές θεωρίες.

5. Μαρξιστική Οπτική για την ΚΑΟ

5.1 Κλασικός Μαρξισμός

5.1.1. Κριτική στους Ουτοπικούς Σοσιαλιστές

Η κριτική του Μαρξ και του Ένγκελς στην ΚΑΟ γίνεται μέσω της κριτικής τους στον ουτοπικό σοσιαλισμό και περιστρέφεται γύρω από την πρακτικότητα και τα θεωρητικά θεμέλιά του. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός, όπως εκφράστηκε από πρώιμους θεωρητικούς όπως ο Φουριέ, ο Όουεν και ο Σαιν-Σιμόν, οραματιζόταν κοινωνίες που θα ξεπερνούσαν τους ταξικούς ανταγωνισμούς μέσω της συνεργασίας και της αμοιβαίας βοήθειας. Η πρότασή τους αφορούσε μοντέλα κοινωνίας που έθεταν υψηλά την αξία της ισότητας και ήταν βασισμένα στην κοινότητα, περιλαμβάνοντας ιδέες όπως η συνεταιριστική διαβίωση, η αυτοδιαχείριση και η πρόσβαση όλων προς τους διαθέσιμους πόρους. Αυτά τα μοντέλα ωστόσο δεν φαίνεται να είχαν μια συνεκτική επιστημονική προσέγγιση της κοινωνικής αλλαγής και της μετάβασης από το ισχύον καπιταλιστικό σύστημα σε ένα νέο.

Η διαφορά των Μαρξ και Ένγκελς με τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, με τους οποίους είχαν παρόμοια οράματα σχετικά με το μέλλον του κόσμου, έγκειται στην υλιστική και ιστορική ανάλυση του καπιταλισμού και της ταξικής πάλης την οποία εισήγαγαν. Στο έργο του «Γερμανική Ιδεολογία», ο Μαρξ επέκρινε τους ουτοπικούς σοσιαλιστές ως ιδεαλιστές και οραματιστές, υποστηρίζοντας ότι τα οράματά τους ήταν αποκομμένα από την υλική και ιστορική πραγματικότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας. Πίστευε επίσης πως ο δρόμος προς μια κομμουνιστική κοινωνία δεν περνούσε μέσα από τον σταδιακό και ειρηνικό μετασχηματισμό που πρότειναν οι ουτοπιστές σοσιαλιστές, αλλά μέσα από τις επαναστατικές δράσεις του προλεταριάτου (Marx & Engels, 1976).

Οι ρίζες αυτής της διαφωνίας βρίσκονται στις αντιλήψεις που είχαν για τη στάση που θα κρατήσει η άρχουσα τάξη, θεωρώντας τους ουτοπικούς σοσιαλιστές αφελής να πιστεύουν ότι ακόμα κι αν οι ιδέες τους είναι σωστές όσον αφορά τη δυνατότητα μετασχηματισμού της κοινωνίας, πως κάτι τέτοιο θα γίνει αποδεκτό από τους καπιταλιστές. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι δεν πίστευαν ότι κάτι τέτοιο ήταν δυνατό, καθώς η ανάπτυξη της κοινωνίας που ονειρεύονταν εντός του καπιταλιστικού συστήματος, θα αφομοιωνόταν από την κυρίαρχη καπιταλιστική, κι αν όχι θα είχαν κατασταλεί δια της βίας. Σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς, όπως αναγράφεται στο κομμουνιστικό μανιφέστο μεταξύ άλλων, οι «ρεφορμιστικές» πρακτικές που προτείνουν οι ουτοπικοί σοσιαλιστές επί της ουσίας δεν αποδέχονται την έννοια του ταξικού ανταγωνισμού, αλλά αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως ένα ειρηνικό πλαίσιο όπου θα επικρατήσουν οι πιο αποτελεσματικές ιδέες. Συνεπώς, αν και έβλεπαν στο σύνολό τους θετικά τις ρομαντικές κατά τη γνώμη τους απόψεις των εσωτερικών «αντιπάλων» τους – ή πιο σωστά των πρόδρομών τους – θεωρούν ότι η πρότασή τους δεν αποτελεί ολοκληρωμένη λύση καθώς δεν λαμβάνει υπόψιν την πολιτική ισχύ της άρχουσας τάξης, η οποία είναι σε θέση και να καθορίσει συνειδήσεις αλλά και να καταπνίξει με κάθε μέσο κάθε απόπειρα αμφισβήτησης της κυριαρχίας της (Marx & Engels, 2000).

5.1.2. Κριτική στους Αναρχικούς

Η κριτική τους ήταν παρόμοια απέναντι στους θεωρητικούς του αναρχισμού, όπως ο Μπακούνιν και ο Προυντόν, εστιάζοντας στην ιδεαλιστική έναντι της επιστημονικής προσέγγισής τους. Συγκεκριμένα, ο Μαρξ αναφέρεται στον Μπακούνιν τονίζοντας την αντίθεσή του στην πεποίθηση ότι η κατάργηση του κράτους – που αποτελούσε

τον τελικό στόχο όλων (κομμουνισμός) – θα μπορούσε να επιτευχθεί άμεσα, χωρίς να προηγηθεί το μεταβατικό στάδιο της «δικτατορίας του προλεταριάτου» η οποία θα έδινε τη δυνατότητα στην εργατική τάξη μέσω της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας να καταστείλει τη δεδομένη αντίδραση της αστικής τάξης. Στο γράμμα που αποστέλλει στον Φρεντερίκ Μπολτ το 1871, κατακρίνει τον Μπακούνιν ως αφελή και κοντόφθαλμο, με αποτέλεσμα να μην αντιλαμβάνεται την ανάγκη της ταξικής πάλης για την αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Συγκεκριμένα αναφέρει πως ισχυρίζεται η επανάσταση δεν είναι απαραίτητη, αλλά η αλλαγή μπορεί να έρθει με ομαλό τρόπο μέσω μικρών πειραμάτων. Παίρνει θέση κατά της απεργίας και υπέρ της εθελοντικής εργασίας προκειμένου να εξοικονομηθούν πόροι για την χρηματοδότηση των συνεχώς επαναλαμβανόμενων πειραμάτων (Marx & Engels, 1968).

Ο Ένγκελς στο έργο του «Σοσιαλισμός, ουτοπικός και επιστημονικός», αναφέρεται κατά της ιδέας του Προυντόν για την «αμοιβαιότητα» που επικεντρώνεται στην εθελοντική συνεργασία αντί για την οικοδόμηση ενός ιεραρχικού μοντέλου. Θεωρεί τη θέση του αφηρημένη και πως στερείται κατανόησης της καπιταλιστικής πραγματικότητας, αποκαλώντας τη θέση του μικροαστικό σοσιαλισμό (Engels, 1880).

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, είναι σαφές ότι οι δύο θεωρητικοί – χωρίς να λαμβάνεται υπόψιν το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο για την ώρα – θα ασκούσαν κριτική στην προσπάθεια της ΚΑΟ να προωθήσει εναλλακτικές λύσεις εντός του συστήματος του καπιταλισμού, χαρακτηρίζοντάς το ως μάταιο, δεδομένου του ισχυρισμού ότι μόνο αν έχει προηγηθεί η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας μέσω της επανάστασης, αυτές οι λύσεις θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν.

Παρατηρείται ωστόσο μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στην εξέλιξη της ΚΑΟ και τους ουτοπικούς σοσιαλιστές και αναρχικούς, που θα μπορούσαν να διαφοροποιήσουν τη στάση των Μαρξ και Ένγκελς. Η διαφορά αυτή έγκειται στο γεγονός ότι σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες, τάσεις μέσα στην ΚΑΟ επιθυμούν αυτή να αποκτήσει κινηματική μορφή, άρα και εξ' ορισμού να αποτελέσει πολιτική δύναμη ή πιο σωστά ομάδα πίεσης που θα επηρεάζει τις πολιτικές αποφάσεις «από τα κάτω», με αποτέλεσμα οι δράσεις τις στο οικονομικό τοπίο να ενδυναμώνουν την πολιτική της επιρροή λόγω της δικτύωσης των οργανισμών αλλά και να θέτουν τις βάσεις για την υλοποίησή τους σχεδίου της την επόμενη μέρα. Με άλλα λόγια, φαίνεται να υπάρχει μια έμμεση αποδοχή της μαρξιστικής κριτικής από σημαντική

μερίδα των οργανώσεων της ΚΑΟ ως προς τις παραλήψεις των προγενέστερων στοχαστών (ουτοπικών σοσιαλιστών), αλλά και μια ξεχωριστή αντίληψη που κατανοεί τον ρόλο των εγχειρημάτων της ως σημαντικό. Μένει να αξιολογηθεί η κριτική του Μαρξ και του Ένγκελς στα ίδια τα εγχειρήματα της ΚΑΟ, με χαρακτηριστικότερο τους συνεταιρισμούς.

5.1.3. Μαρξ, Ένγκελς και συνεταιρισμοί

Οι απόψεις των κλασικών για τους συνεταιρισμούς, το σημαντικότερο δηλαδή σκέλος της ΚΑΟ και των πρόδρομών της, και τη σχέση τους με την πορεία προς το σοσιαλισμό, είναι διφορούμενη. Αναγνωρίζουν την αξία τους ως φορείς αντίστασης στην καπιταλιστική εκμετάλλευση και κυρίως ως έμπρακτα παραδείγματα ότι ο κεφαλαιοκράτης δεν είναι αναγκαίος και οι εργαζόμενοι έχουν την ικανότητα να αυτοδιαχειρίζονται την εργασία τους. Συνεπώς, η ύπαρξή τους αποτελεί ζωντανό παράδειγμα μικρής κλίμακας την επιθυμητής σοσιαλιστικής κοινωνίας, και ένα ισχυρό επιχείρημα για όσους επιθυμούν αυτή τη μετάβαση αλλά δεν έχουν πεισθεί για τη δυνατότητα του, δεδομένου ότι οι απόψεις της πλειοψηφίας καθορίζονται από την άρχουσα τάξη – σύμφωνα πάντα με τη μαρξιστική αντίληψη.

Στο έργο του Μαρξ «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία» (1871), αναφέρει πως τα συνεταιριστικά εργοστάσια που διευθύνονται από τους ίδιους τους εργάτες, αποτελούν τα πρώτα παραδείγματα μιας νέας μορφής παραγωγικών σχέσεων, μια δήλωση που παρουσιάζει τη θετική του προδιάθεση προς αυτά. Συμπληρώνει ωστόσο πως σε αυτούς τους συνεταιρισμούς, ακόμα και στην περίπτωση του Παρισιού όπου οι εργάτες έχουν πάρει τον έλεγχο αλλά δεν κατέχουν ακόμα την εξουσία του κράτους, αναπαράγονται όλα τα ελαττώματα της καπιταλιστικής κοινωνίας με τους συνεταιρισμούς αυτούς να λειτουργούν ως καπιταλιστικοί. Αυτή η δήλωση ευθυγραμμίζεται με τη θέση του ότι τα εναλλακτικά εγχειρήματα δεν είναι δυνατό να επικρατήσουν εντός του κυρίαρχου συστήματος (Marx, 1966).

Την άποψή του σχετικά με τα οφέλη των συνεταιρισμών διαβεβαίωσε και την εναρκτήρια ομιλία του στην Πρώτη Διεθνή, πλέκοντας το εγκώμιο στους συνεταιρισμούς και χαρακτηρίζοντάς τους ως νίκες της πολιτικής οικονομίας της εργασίας επί της πολιτικής οικονομίας της ιδιοκτησίας (Jossa, 2005). Η αναγνώριση των συνεταιρισμών ως μετασχηματιστική δύναμη σε μια ομιλία, δεν αποτελεί από μόνη της πειστήριο της αξίας τους πέραν της «προπαγανδιστικής» αξίας που μπορεί να έχουν. Με άλλα λόγια δεν γίνεται σαφές αν ο Μαρξ αναγνωρίζει άλλη αξία πέραν

αυτής, και δεν εργαλειοποιεί απλά την ύπαρξή τους προκειμένου να πείσει το κοινό του. Μελετώντας τη θέση του ίδιου αλλά και του Ένγκελς φαίνεται πως ισχύει το δεύτερο, όπως άλλωστε αναφέρθηκε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, θεωρώντας ότι το συνεταιριστικό κίνημα αν παραμείνει μέσα στο στενό κύκλο των περιστασιακών προσπαθειών των εργατών, δεν θα ξεπεράσει ποτέ το στάδιο του νηπιαγωγείου (Marx, 1982).

Ο Μαρξ δεν θεωρεί πως η υλοποίηση του οράματος των ουτοπικών σοσιαλιστών είναι δυνατή, δίνει ωστόσο πάτημα και στους υποστηρικτές της ΚΑΟ να ασκήσουν κριτική. Ναι μεν ο Μαρξ αναγνωρίζει την ανάγκη μετασχηματισμού και εν τέλει κατάργησης του κράτους, αντί να αξιοποιηθεί από τους εργαζόμενους για τον ίδιο σκοπό, ωστόσο η έμφαση που δίνει στην κατάληψη της εξουσίας έναντι του πως θα κυβερνηθεί ο «νέος κόσμος» δεν αφήνει πολλά περιθώρια σε κάποιον για να ελπίζει πως αυτή η προσπάθεια θα στεφθεί με επιτυχία και πως δεν θα επιβεβαιωθεί η ανησυχία του. Η ανάληψη της εξουσίας άλλωστε από τους Μπολσεβίκους λίγα χρόνια αργότερα και η διατήρηση του κρατικού μηχανισμού ο οποίος λειτουργούσε πλέον υπό τη μορφή του κρατικού καπιταλισμού επιβεβαιώνει την κριτική των ουτοπικών σοσιαλιστών και κατ' επέκταση των υποστηρικτών της ΚΑΟ στις θέσεις του Μαρξ, αλλά και τις ανησυχίες τόσο του Μαρξ όσο και του Ένγκελς.

Ο δεύτερος, στο έργο του «Σοσιαλισμός: Ουτοπία ή Επιστήμη», δηλώνει πως από τότε που ο Μπίσμαρκ τάχθηκα υπέρ της κρατικής ιδιοκτησίας της βιομηχανίας, έχει η παρεξηγηθεί η έννοια του σοσιαλισμού και έχει ταυτιστεί με κάθε είδους κρατική ιδιοκτησία. Αναφέρει δε πως αν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε τόσο ο Ναπολέων όσο και ο Μέτερνιχ θα πρέπει να θεωρούνται ιδρυτές του σοσιαλισμού. Η παραπάνω δήλωση δικαιώνει εκ νέου τους υποστηρικτές της ΚΑΟ, με βάση τις ιστορικές εξελίξεις, καθώς η δήλωση αυτή παραπέμπει στην έννοια της «φάρμας των ζώων», που αφορά την ΕΣΣΔ και την πεποίθηση των πολιτών ότι ζουν πλέον σε μια σοσιαλιστική κοινωνία με τους εκπρόσωπους της κρατικής μηχανής να έχουν ως στόχο τη μετάβαση στον κομμουνισμό, κάτι που όπως είναι σήμερα πλέον γνωστό, δεν συνέβη, αν και άλλοι παράγοντες είναι πιθανό να επηρέασαν αυτή την εξέλιξη. Για παράδειγμα, ο Μαρξ δηλώνει πως μια επανάσταση στη Ρωσία θα μπορούσε να στεφθεί με επιτυχία μόνο αν συνέβαινε παράλληλα με επαναστάσεις στη Δύση, και συνδεόταν με αυτές. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να αγνοηθεί το γεγονός ότι ένα ισχυρό

συνεταιριστικό κίνημα θα συνέβαλε θετικά ως προς το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό του νεοσύστατου κράτους (Engels, 2011).

5.1.4. Ιστορικό Πλαίσιο

Οι παραπάνω δηλώσεις του Μαρξ έγιναν στο έργο του «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία», κάτι που παραπέμπει σε ένα ιστορικό γεγονός της εποχής, το οποίο κρίθηκε πως πρέπει να μελετηθεί μια ιστορική σκοπιά. Το ιστορικό γεγονός στο οποίο αναφέρεται δεν είναι άλλο από την Παρισινή Κομμούνα που έλαβε χώρα κατά το ίδιο έτος και ολοκληρώθηκε με τη συντριπτική ήττα των Παριζιάνων από το Γαλλικό στρατό (Tombs, 2014). Όπως είναι ευκόλως εννοούμενο ο Μαρξ στάθηκε εξαρχής υπέρ των εξεγερμένων, ωστόσο απέδωσε ορισμένα από τα αίτια της ήττας τους σε πλήρη ευθυγράμμιση με την κριτική του στους ουτοπικούς σοσιαλιστές και τους αναρχικούς. Ο ισχυρισμός τους ότι είναι δυνατή μια μετάβαση στη νέα κοινωνία «από τα κάτω» και χωρίς τη συγκέντρωση των δυνάμεων των εργατών, δεν θα ήταν δυνατή να αντιμετωπίσει τις δυνάμεις της «αντίδρασης» οι οποίες ήταν συγκεντρωμένες και βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις αποκεντρωμένες δυνάμεις των επαναστατημένων. Επιπλέον, οι αγροτικές περιοχές τάχθηκαν κατά της επανάστασης/εξέγερσης, κάτι που πιθανόν να μη συνέβαινε αν οι συγκεντρωμένες δυνάμεις των εργατών ήταν σε θέση να ασκήσουν επαρκή επιρροή σε αυτούς.

Η Παρισινή Κομμούνα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας οικονομίας με επίκεντρο την κοινότητα όπου οι εργαζόμενοι επιχειρούν αποκεντρωμένα να αναπτύξουν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες. Με άλλα λόγια αποτελεί παράδειγμα που παραπέμπει άμεσα στην ΚΑΟ, δικαιώνοντάς την μαρξιστική κριτική με τον πιο επώδυνο τρόπο, καθώς ήταν τόσο η έλλειψη συγκέντρωσης όσο και η μη επικέντρωση στην κατάληψη της πολιτικής εξουσίας μέσω επανάστασης, που έκανε την Παρισινή Κομμούνα βραχύβια (Tombs, 2014).

Πέραν αυτή της εξέλιξης ωστόσο, αξίζει να ληφθεί υπόψιν τον ιστορικό των προηγούμενων επαναστάσεων, το οποία απέδειξε μεν πως η κατάληψη της εξουσίας από την ανερχόμενη τάξη (την αστική σε αυτή την περίπτωση), δεν μπορεί να ολοκληρωθεί χωρίς την επανάσταση. Το παράδειγμα της Γαλλίας του 1789, αλλά και της Ελλάδας του 1821 επιβεβαιώνει τον Μαρξ, καθώς και στις δύο περιπτώσεις η κυρίαρχη επαναστατική δύναμη ήταν η ανερχόμενη αστική τάξη. Στην περίπτωση της Ελλάδας αφορούσε του εφοπλιστές, οι οποίοι επένδυσαν την ανενεργά κεφάλαιά τους στην επανάσταση και επεδίωξαν τη σύσταση ενός κράτους που θα εξυπηρετούσε τα

συμφέροντά τους καλύτερα, από την αδιάφορη ως προς τις δραστηριότητές τους Οθωμανική αυτοκρατορία. Και στις δύο περιπτώσεις η επανάσταση χαρακτηρίζονται ως εθνικές, καθώς στόχος ήταν η αντικατάσταση των αυτοκρατοριών και συνδεδεμένης με αυτές δύναμης του κλήρου και των ευγενών, με τη φιλελεύθερη δημοκρατία που είχε ως επίκεντρο το έθνος (Κεραμμυδάς, 2016).

Η δικαίωση αυτή του Μαρξ ωστόσο είναι μερική, καθώς η επικράτηση αυτών των δυνάμεων σε οικονομικό επίπεδο, οδήγησε στις «άνοιξη των εθνών» του 1848 και την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας με σαφώς λιγότερο αιματηρές επαναστάσεις αλλά και χωρίς την απουσία τους. Αν και σύμφωνα με τον ιστορικό υλισμό του Μαρξ, η κοινωνία και τότε και στην εποχή του ήταν έτοιμη για την επανάσταση, δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι σε αντίθεση με το εργατικό κίνημα, η αστική τάξη είχε ήδη ανεξάρτητη οικονομική δράση από το κυρίαρχο σύστημα (Robertson, 1952).

Οι ιδέες του ήταν επηρεασμένες από την πάλη των τάξεων που κατά την εποχή του ήταν πιο εμφανής από ποτέ, με αποτέλεσμα να επικεντρωθεί σε τέτοιο βαθμό στην κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, που αγνόησε την επόμενη μέρα αυτής. Στο σημερινό δυτικό κόσμο, που η βίαιη καταστολή φαίνεται να μην αποτελεί άμεση απειλή – χωρίς φυσικά να αγνοείται αφελώς ο κίνδυνος επανεμφάνισής της – οι πρακτικές τις ΚΑΟ συμβάλουν θετικά καθώς μπορούν να κερδίσουν μάχες τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό τοπίο. Επιπλέον, κατά την περίοδο του Μαρξ η επανάσταση ήταν προ των πυλών, κάτι για τα σημερινά δεδομένα φαίνεται ως μια μη ρεαλιστική εξέλιξη, ακόμα και όσους τάσσονται υπέρ μιας τόσο επώδυνης για την ανθρωπότητα εξέλιξη όπως η βίαιη ανατροπή.

5.2. Επαναστατικός Μαρξισμός

5.2.1. Ρόζα Λούξεμπουργκ

5.2.1.1. Κριτική στους Ρεφορμιστές

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή της μελέτης, πέραν των ουτοπικών σοσιαλιστών και των αναρχικών, η κριτική στην ΚΑΟ μπορεί να περάσει και μέσα από το πρίσμα της κριτικής στους λεγόμενους «ρεφορμιστές» σοσιαλιστές, γνωστοί και ως σοσιαλδημοκράτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κριτικής αποτελεί το έργο της Ρόζας Λούξεμπουργκ, «Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση». Στο έργο αυτό βρίσκεται σε έμμεσο διάλογο με τον σοσιαλδημοκράτη Μπερναστάιν ο οποίος τάσσεται κατά της επανάστασης και στον ισχυρισμό του ότι ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να έρθει σταδιακά μέσω νομικών μεταρρυθμίσεων εντός του υφιστάμενου καπιταλιστικού

συστήματος. Η σύνδεση με την ΚΑΟ είναι εμφανής, καθώς τόσο οι ρεφορμιστές όσο και η ΚΑΟ εστιάζουν στις οικονομικές δραστηριότητες, αν και η αλλαγή αυτή στην περίπτωση της ΚΑΟ οφείλει να έρχεται «από τα κάτω» και όχι μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων. Ωστόσο, μέσω αυτής της μελέτης μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για τη στάση της Λουξεμπουργκ για την ΚΑΟ την οποία θεωρούσε μια ρεφορμιστική προσέγγιση και συγκεκριμένα τους συνεταιρισμούς.

Στο βιβλίο η Λουξεμπουργκ προσπαθεί να αποδομήσει ένα – ένα τα επιχειρήματα του Μπερνστάιν, αμφισβητώντας τον ισχυρισμό του πως είναι δυνατόν να υπάρξει μια εξελικτική και ειρηνική μετατροπή του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Ο Μπερνστάιν εμφανίζεται σίγουρος για την πρόοδο της δημοκρατίας και την ανάπτυξη μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου, όπως τα εργατικά συνδικάτα και οι συνεταιρισμοί. Τέτοιες οντότητες, παρόμοιες με αυτές που εμφανίζονται στην ΚΑΟ, θεωρήθηκαν ως μέρος μιας σταδιακής και ειρηνικής διαδικασίας μετασχηματισμού εντός του καπιταλισμού, που τελικά θα οδηγούσε σε μια πιο ανθρώπινη και ισότιμη κοινωνία (Luxemburg, 1900).

Συγκεκριμένα στο έργο αυτό στρέφεται κατά του Μπερνστάιν ο οποίος χαρακτηρίζει την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας μέσω της επανάστασης ως θεωρία της βίας των μλανκιστών. Δεν αντιλαμβάνεται πως αυτό αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης ιστορίας, με τις ανερχόμενες τάξεις σε κάθε εποχή να έχουν ως μοναδικό στόχο την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας (Luxemburg, 1970). Πράγματι, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, εν μέρη η επικράτηση του οικονομικού φιλελευθερισμού οφείλεται στις επαναστάσεις που προηγήθηκαν, αν και δεν αποτελεί τη μοναδική δύναμη που συνέβαλε σε αυτό. Εδώ γίνεται σαφές εκ νέου πως ο στόχος των Μαρξιστών παραμένει η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και μάλιστα μέσω της επανάστασης.

Αναφέρει επίσης ότι η προσέγγιση του Μπερνστάιν αποτελεί μια μορφή συνθηκολόγησης με τον καπιταλισμό και όχι πραγματική στρατηγική για τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Έρχεται σε αντίθεση με τη νοοτροπία που επιλέγει το «εφικτό» παρά το γεγονός ότι ο μαρξισμός ως χώρος επικαλείται την επιστημονική προσέγγιση των πραγμάτων, κάτι που θα έφερνε σε ευθυγράμμιση της θέσεις της με του Μπερνστάιν όσον αφορά την αναζήτηση του εφικτού. Ο λόγος που έρχεται σε αντίθεση είναι γιατί δεν θεωρεί αυτή τη στρατηγική βιώσιμη, και πως εν τέλη αντί να

οδηγήσει στην ανατροπή του καπιταλισμού συμβάλει στην εδραίωσή του. Αυτή η νοοτροπία έχει ως αποτέλεσμα τον εφησυχασμό και εν τέλη τη σταδιακή αφομοίωση του χώρου από το καπιταλιστικό σύστημα (Luxemburg, 1970).

5.2.1.2. Η οπτική της Λούξεμπουργκ ως προς τη ΚΑΟ

Ο παραπάνω ισχυρισμός δικαιολογείται από την ίδια κάνοντας αναφορά στην εγγενή τάση του καπιταλισμού προς την κρίση, την εκμετάλλευση και την ανισότητα, η οποία μπορεί να ξεπεραστεί μόνο μέσω της ρήξης. Κάθε προσέγγιση που επιδιώκει να βελτιώσει τον καπιταλισμό χωρίς να αμφισβητήσει την δομές του και την κυριαρχία του, κινδυνεύει να απορροφήσει ενέργεια και πόρους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την οργάνωση του επαναστατικού αγώνα ο οποίος είναι απαραίτητος για την εγκαθίδρυση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ως εκ τούτου, ορισμένοι μπορεί να ερμηνεύσουν την κριτική της Λούξεμπουργκ ως αντίθετη στην ΚΑΟ η οποία προσπαθεί να δημιουργήσει οικονομικές εναλλακτικές λύσεις μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν φαίνεται να ισχύει καθώς επισημαίνει απλώς πως είναι αναγκαίο αυτές οι πρωτοβουλίες να συνδεθούν με ευρύτερους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες για συστημική αλλαγή.

5.2.1.3. Ιστορικό Πλαίσιο

Οι απόψεις τους Λούξεμπουργκ ήταν προφανώς επηρεασμένες από το κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της εποχής της, καθώς γεννήθηκε το 1871 σε μια μεταβατική περίοδο που είδε τη γιγάντωση του καπιταλισμού και την παράλληλη ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, όπως την κατά τον Λένιν αναπόφευκτη συνέπεια του καπιταλισμού να οδηγήσει στον ιμπεριαλισμό, με αποτέλεσμα το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Τη θέση αυτή υποστήριξε και η Λούξεμπουργκ, η οποία υποστήριξε πως ο καπιταλισμός εξαρτάται και από εξωτερικές αγορές για την απορρόφηση των πλεονασμάτων, και προέβλεψε πως με τον κορεσμό αυτών των αγορών τα καπιταλιστικά έθνη θα μάχονταν για τον έλεγχο των εναπομεινάντων αγορών. Πράγματι, ο πόλεμος που έλαβε χώρα στην Ευρώπη δεν προοριζόταν για εκεί εξ' αρχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει αυτό τον ισχυρισμό είναι πως η κατά τ' άλλα χερσαία δύναμη της Γερμανίας υπό τον Γουλιέλμο τον II, επέλεξε μόλις πριν τον πόλεμο να επενδύσει για την κατασκευή ενός τεράστιου στόλου με στόχο την αναζήτηση αποικιών, όπως τα ναυτικά έθνη (Θεοδωρόπουλος, 2000).

Δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει ότι η ανησυχία της Λούξεμπουργκ για τον συμβιβασμό και την αφομοίωση ήταν βάσιμη, με τις πρακτικές των

σοσιαλδημοκρατών της εποχής να θυμίζουν τον εμπεδωμένο καπιταλιστικό συμβιβασμό του Keynes που επικράτησε μετά τον Δεύτερο Παγκοσμίου Πολέμου. Το συγκεκριμένο μοντέλο οδήγησε στην επικράτηση μικτών οικονομιών στη Δύση, που μεταξύ άλλων είχαν ως στόχο τον κατευνασμό των πολιτών ιδιαίτερα της Ευρώπης, και την απομάκρυνσή τους από την κομμουνιστική ιδεολογία (Cohn, 2009).

Αν και το προηγούμενο παράδειγμα χαρακτηρίζεται ως επιτυχές από την πλειοψηφία, δεδομένης της περιόδου ευημερίας που ακολούθησε, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ειπωθεί για τη Γερμανία της εποχής της, όπως άλλωστε αποδεικνύουν τα ιστορικά γεγονότα. Η ιδέες των σοσιαλδημοκρατών επικράτησαν τόσο στη Γερμανία όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, με αποτέλεσμα τον συμβιβασμό της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Οι σοσιαλδημοκράτες πλέον βρίσκονται στη θέση να εφαρμόζουν ακραίες καπιταλιστικές πολιτικές, αλλά και να ηγούνται της ανερχόμενης δύναμης που τα πρώτα χρόνια λειτουργούσαν ως παραστρατιωτικές ομάδες, τα Φράϊκορπς, τα οποία και δολοφονούν τη Λούξεμπουργκ. Η δικαίωσή της επιβεβαιώνεται και λίγα χρόνια αργότερα, όπου για να ικανοποιηθεί το αίτημα για σοσιαλισμό από τους πολίτες, έστω και με τη μορφή της ψευδαίσθησης και της εξαπάτησης, αλλά και το αίτημα της αστικής τάξης για καταστολή της εργατικής και παράδοση του κράτους στον έλεγχό τους (όπως ισχυρίζεται ο Λένιν), κάνει την εμφάνιση μια νέα πολιτική δύναμη, αυτή του εθνικοσοσιαλισμού (και του φασισμού στην υπόλοιπη Ευρώπη). Η σύνδεση της νέας πολιτικής αυτής δύναμης βρίσκεται στο γεγονός ότι τα τάγματα εφόδου που τη συνετέλεσαν γιγαντώθηκαν και αποτέλεσαν ανάχωμα για την άνοδο του σοσιαλισμού. Ο συμβιβασμός της δημοκρατίας της Βαϊμάρης αποδείχθηκε πως δεν αποτέλεσε κάτι άλλο από μια περίοδο που έδωσε χρόνο στις δυνάμεις του κεφαλαίου να ανασυνταχθούν και να προωθήσουν τη νέα αυτή δύναμη. Πρόκειται για μια περίοδο ολοκληρωτικής επικράτησης του καπιταλισμού, επιβεβαιώνοντας τους φόβους των μαρξιστών ακόμα και για βίαιη καταστολή του εργατικού κινήματος (Woodley, 2009).

Λαμβάνοντας το ιστορικό πλαίσιο υπόψιν, γίνεται κατανοητό πως δεν μπορούμε να έχουμε την ίδια στάση απέναντι στα εγχειρήματα της ΚΑΟ του τότε με του σήμερα. Κατά την υπό μελέτη περίοδο, η επαναστατική ρήξη είναι βέβαιο ότι θα οδηγούσε σε αναταραχές και σε σκληρές στιγμές για την ανθρωπότητα, όπως θα συνέβαινε άλλωστε και σήμερα. Αυτό που πρέπει να ληφθεί υπόψιν είναι πως όσο δύσκολο ήταν

να δαμάσει κάποιος τον καπιταλισμό, τόσο δύσκολο ήταν να δαμάσει και το εργατικό κίνημα αλλά και να εμποδίσει τη συστημική κατάρρευση του καπιταλισμού που ήρθε το 1930, όπως προέβλεψε ο Μαρξ. Με άλλα λόγια, ακόμα κι αν η μελέτη απευθύνεται σε αναγνώστες που αποστρέφονται την βία, δηλαδή στην συντριπτική πλειοψηφία, η ιστορική πραγματικότητα έδειξε πως η αποφυγή της δεν είναι πάντα εφικτή και τα άτομα μεμονωμένα και συλλογικά καλούνται ή να πάρουν θέση ή να παρατηρούν τις εξελίξεις αμέτοχοι. Το αν η σημερινή εποχή φέρει κοινά χαρακτηριστικά ή όχι, δεν μπορεί να το ερμηνεύσει ο συγγραφέας αυτής της μελέτης και δεν αποτελεί σκοπό της μελέτης. Σε κάθε περίπτωση η Λούξεμπουργκ θα στεκόταν στο πλευρό της ΚΑΟ, και ιδιαίτερα του σκέλους που επιθυμεί την ανατροπή του καπιταλισμού λαμβάνει κινηματική και πολιτική μορφή, αν και αυτή διαφέρει κατά πολύ από το εργατικό κίνημα της εποχής της.

5.2.2. Λένιν

5.2.2.1. Κριτική προς την ΚΑΟ

Όπως προαναφέρθηκε, ο Λένιν, που έζησε την ίδια περίοδο με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, άσκησε σκληρή κριτική στον καπιταλισμό δίνοντας έμφαση στο πως αυτός μετατρέπεται σε ιμπεριαλισμό, με αποτέλεσμα τον πόλεμο (McDonough, 1995). Αυτή η αντίληψη για την πραγματικότητα καθιστά όπως και στην περίπτωση της Λούξεμπουργκ, επιτακτική ανάγκη την δια της βίας καταστροφή του συστήματος, καθώς το διακύβευμα δεν αφορά πλέον μόνο τη χειραφέτηση των εργαζόμενων. Επιπλέον, η κατασταλτική πολιτική του Τσάρου της Ρωσίας φαίνεται να συνέβαλε καθοριστικά στο να αναπτύξει επαναστατικά ιδεώδη και δράση, κάτι που δεν κάμφθηκε από την εμφάνιση των σοσιαλδημοκρατών κατά την πρώτη μετά – Τσαρική διακυβέρνηση.

Στο έργο του «Κράτος και Επανάσταση», αναφέρει πως «η προλεταριακή επανάσταση είναι αδύνατη χωρίς τη βίαιη καταστροφή της αστικής κρατικής μηχανής και την αντικατάστασή της από μια νέα. Η δήλωση αυτή φαίνεται να είναι απόλυτη και να προσανατολίζεται χωρίς περιστροφές στην κατάληψη της κρατικής μηχανής από την εργατική τάξη. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως τα εγχειρήματα τις ΚΑΟ που έχουν ως στόχο την συστηματική αλλαγή μέσα από το υπάρχον καπιταλιστικό σύστημα, δεν αποτελεί ρεαλιστική λύση. Οι απόψεις του ωστόσο δεν θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητές από μόνες τους όσον αφορά τη στάση που θα κρατούσε σήμερα, αλλά στα πλαίσια μια εποχής που σημαδεύτηκε από

την εξέλιξη του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού, τους παγκόσμιους πολέμους και την όξυνση των ταξικών αγώνων (Lenin, 2020).

Στο ίδιο έργο φαίνεται ακόμα πιο ένθερμος υποστηρικτής του κράτους από τους προαναφερθέντες θεωρητικούς, χωρίς ωστόσο οι απόψεις του να διαφέρουν από τις δικές τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως το κράτος αποτελεί μια οργάνωση της βίας για την καταστολή κάποιας τάξης αλλά και πως το προλεταριάτο χρειάζεται αυτόν τον μηχανισμό έτσι ώστε η οργάνωση μιας σοσιαλιστικής οικονομίας να γίνει εφικτή. Εδώ φαίνεται να αναγνωρίζει το κράτος ως μια μηχανή που καταστέλλει τις αντίπαλες τάξεις αλλά και που καθοδηγεί τις συνειδήσεις των υποκειμένων του. Αν και κάθε μία από αυτές τις ιδιότητες αντιστοιχείται ξεχωριστά στο αστικό και το εργατικό κράτος, θεωρείται πως υπονοεί πως η χρήση του κράτους από τους προλετάριους θα εξυπηρετούσε και τους δύο σκοπούς ταυτόχρονα. Άλλωστε αργότερα στο ίδιο έργο αναφέρει πως η ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου δεν μπορεί απλά να οδηγήσει σε μια επέκταση της δημοκρατίας, αλλά απαραίτητα πρέπει να οδηγήσει στην καταστολή των μέχρι πρότινος καταπιεστών της (Lenin, 2020).

Με βάση τα παραπάνω κρίνεται πως ο Λένιν αντιμετωπίζει τα εγχειρήματα της ΚΑΟ με καχυποψία, αν όχι με εχθρότητα, καθώς δεν συμβαδίζουν με την αφοσίωσή του στον μονόδρομο της ανατροπής και της αντικατάστασης των καπιταλιστικών δομών, δια της βίας. Αν και όπως ειπώθηκε πολλές φορές εντός της μελέτης πως το ιστορικό πλαίσιο διέφερε από το σημερινό, πολλά στοιχεία παραμένουν κοινά, όπως ο ιμπεριαλισμός και τα γιγαντιαία κρατικά μονοπώλια (Lenin, 2020).

5.2.2.2. Λένιν και Συνεταιρισμοί

Παρόμοια είναι και η θέση του απέναντι στους συνεταιρισμούς. Όπως αντιλαμβάνεται το κράτος ως το ισχυρότερο εργαλείο στα χέρια της άρχουσας τάξης, έτσι κατανοεί και τον ρόλο των συνεταιρισμών ως εργαλείο του κράτους, άρα και της άρχουσας τάξης. Στο έργο του «Περί Συνεργασίας» αναφέρεται στις δυνατότητες των συνεταιρισμών δηλώνοντας πως από τη στιγμή που η κρατική εξουσία είναι απαραίτητη προκειμένου να διασφαλίσει την επικράτηση της εργατικής τάξης, στο νέο αυτό κράτος οι συνεταιρισμοί τους οποίους αναγνωρίζει ως μέσο της αστικής τάξης που στρεφόταν κατά της εργατικής, μπορεί να μετατραπεί στο μέσο που θα οδηγήσει στην πλήρη επικράτηση του σοσιαλισμού. Η θέση του εδώ δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, καθώς θεωρεί τους συνεταιρισμούς στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος ως εργαλείο του συστήματος κάτι που επαναλαμβάνει γράφοντας

πρόκειται για καπιταλιστικούς θεσμούς και μόνο εφόσον αποκτήσουν την εξουσία του κράτους μπορεί να μετατραπούν σε ένα ισχυρό όπλο ανάπτυξης (Lenin, 1966).

Τόσο οι Μαρξ και Ένγκελς, όσο και Λούξεμπουργκ και ο Λένιν, υπήρξαν επικριτικοί απέναντι στην ΚΑΟ και τους συνεταιρισμούς. Αυτό που προκαλεί ενδιαφέρον, είναι πως οι πρώτοι τρεις θεωρούν τόσο την ΚΑΟ όσο και τους συνεταιρισμούς ανίσχυρους, χωρίς να δίνουν περεταίρω έμφαση σε αυτούς. Αντιθέτως ο Λένιν διατηρεί μια εχθρική στάση προς την ΚΑΟ, καθώς την αντιλαμβάνεται ως καπιταλιστικό μέσο και όχι ως σύμμαχο με διαφορετικές απόψεις, ωστόσο αναγνωρίζει την αξία των συνεταιρισμών σε μεγαλύτερο βαθμό, θεωρώντας τους ως αναπόσπαστο κομμάτι της νέου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος.

5.3 Δυτικός Μαρξισμός

5.3.1 Ο Μαρξισμός του Αλτουσέρ (Στρουκτουραλισμός)

Ο Λουί Αλτουσέρ υπήρξε μια από τις ηγετικές μορφές της στρουκτουραλιστικής σχολής της μαρξιστικής σκέψης, η οποία αναδύθηκε στα μέσα του εικοστού αιώνα και αποτελεί μια σημαντική απομάκρυνση από τις παραδοσιακές θέσεις του κλασικού μαρξισμού. Αυτή η μορφή μαρξισμού, όπως υποδηλώνει το όνομά του, δίνει έμφαση στις δομικές πτυχές της κοινωνίας, υποδηλώνοντας ότι οι ατομικές ενέργειες και τα ιστορικά γεγονότα καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την υποκείμενη δομή της κοινωνίας στην οποία συμβαίνουν.

Στα έργα του, ιδίως στα «Διαβάζοντας το Κεφάλαιο» και «Για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού», αναφέρεται στην πολυπλοκότητα και την αυτονομία των οικονομικών, πολιτικών και οικονομικών δομών. Αυτές οι δομές λειτουργούν ταυτόχρονα προκαλώντας έτσι την ανάδυση κοινωνικών φαινομένων και αναφέρει πως καμία από αυτές δεν κατέχει την απόλυτη δύναμη ή υπερτερεί των άλλων. Αυτή η ερμηνεία που έδωσε στα γραπτά του Μαρξ, τον οδήγησε στην αμφισβήτηση της συμβατικής θεώρησης της σχέσης μεταξύ της οικονομικής βάσης και υπερδομής που συντελείται από την πολιτική και την ιδεολογική δομή. Αμφισβήτησε έτσι την ιδέα του οικονομικού ντετερμινισμού, θεωρώντας ότι οι τρεις αυτές δομές βρίσκονται σε αμοιβαία αλληλεπίδραση, κάτι που υποδηλώνει ότι οι πολιτικές και ιδεολογικές αλλαγές μπορούν να έχουν αντίκτυπο στην οικονομική βάση, αντί να καθορίζονται απλώς από αυτήν (Assiter, 1984).

Οι ιδέες του Αλτουσέρ σχετικά με την αυτονομία των κοινωνικών δομών θα μπορούσαν να συσχετιστούν έμμεσα με την ΚΑΟ. Από τη στιγμή που οι πολιτικές και ιδεολογικές δομές λειτουργούν αυτόνομα και μπορούν να επηρεάσουν την οικονομική βάση, τότε το ίδιο θα μπορούσε να επιτύχει οποιαδήποτε άλλη αυτόνομη δομή, όπως οι κοινοτικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τα εναλλακτικά εγχειρήματα που αντιπροσωπεύει η ΚΑΟ. Παρομοίως, η έμφαση που δίνει στην πολυπλοκότητα και την ποικιλομορφία των κοινωνικών δομών θα μπορούσε να συμβαδίσει με την ανάγκη για μια ποικιλόμορφη σειρά οικονομικών πρακτικών και θεσμών, όπως αυτές που προτείνει η ΚΑΟ. Συνεπώς, η έμφαση της ΚΑΟ στη συνεταιριστική ιδιοκτησία, τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων και την προτεραιότητα των κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων έναντι της μεγιστοποίησης του κέρδους αντιπροσωπεύει, θα μπορούσε να έχει μετασχηματιστικές επιπτώσεις στην οικονομική βάση (Althusser, 2014).

Ωστόσο, αν και η θέση αυτή διαφέρει αισθητά από αυτή των κλασικών μαρξιστών και των επιγόνων του, σε κάποια σημεία βρίσκονται σε συμφωνία, καθώς αναφέρεται στην έννοια της αναπαραγωγής των συνθηκών παραγωγής κάτι που συνεπάγεται πως το καπιταλιστικό σύστημα διαθέτει μηχανισμούς που αναπαράγουν τις σχέσεις παραγωγής του, και αυτό περιλαμβάνει τους ιδεολογικούς κρατικούς μηχανισμούς που διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις και τις αξίες των ανθρώπων. Λαμβάνοντας αυτό υπόψιν, οι εναλλακτικές οικονομικές πρακτικές της ΚΑΟ δεν αμφισβητούν μόνο την οικονομική δομή του καπιταλισμού, αλλά και τις βαθιά ριζωμένες ιδεολογικές δομές που υποστηρίζουν και αναπαράγουν τον καπιταλισμό.

Στο έργο του «Για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού» διατυπώνει πως σε μια ταξική κοινωνία οι κυρίαρχες ιδέες θα είναι πάντα οι ιδέες της άρχουσας τάξης και πως κάθε κοινωνικός σχηματισμός πρέπει να αναπαράγει τις συνθήκες της παραγωγής του την ίδια στιγμή που παράγει, και προκειμένου να είναι σε θέση να παράγει. Πρέπει επομένως να αναπαράγει τόσο τις παραγωγικές δυνάμεις, όσο και τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής (Althusser, 2014).

Η απογοήτευση που έφερε το ντετερμινιστικό μοντέλο τους σοβιετικού σοσιαλισμού στους μαρξιστές, δεν μπορεί να άφησε ανεπηρέαστο τον Αλτουσέρ, καθώς οδήγησε στην αυξανόμενη συνειδητοποίηση της πολυπλοκότητας των κοινωνιών και στην ανάγκη για αναθεώρηση του Μαρξ, εισάγοντας το θεωρητικό παράδειγμα του

στρουκτουραλισμού στη μαρξιστική θεωρία το οποίο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο είχε υψηλή επιρροή. Αυτή εξέλιξη καθιστούσε τη θέση πως αρκούσε η κατάληψη του κράτους ανεδαφική, και καλούσε για την ανάδειξη θεωριών που θα αντιμετώπιζαν το ζήτημα με μια πιο ολιστική προσέγγιση. Η ολιστική αυτή προσέγγιση περιλαμβάνει και την ιδεολογία, καθιστώντας έτσι την ΚΑΟ χρήσιμο εργαλείο για τη διαμόρφωση της ιδεολογίας των πολιτών ως αντίβαρο και σε αλληλεπίδραση με τον ιδεολογικό κρατικό μηχανισμό.

5.3.2. Αντόνιο Γκράμσι και Πολιτισμική Ηγεμονία

Ο Αντόνιο Γκράμσι θεωρείται μαζί με τον Αλτούσερ το σημαντικότερο πρόσωπο του δυτικού μαρξισμού, ωστόσο οι απόψεις τους παρουσιάζουν τόσο ομοιότητες όσο και σημαντικές διαφορές. Στις ομοιότητες, και οι δύο στοχαστές κατανοούν πως η άρχουσα τάξη διατηρεί τη θέση της τόσο μέσω του εξαναγκασμού, όσο και μέσω της «ηγεμονίας» που αφορά τη διαμόρφωση των αξιών και των πεποιθήσεων. Η διαφορά ωστόσο αφορά την έννοια της αλληλεπίδρασης των δομών, με τον Γκράμσι να θεωρεί πως πρόκειται για ένα ενιαίο σύστημα και Αλτούσερ για ξεχωριστές αυτόνομες δομές.

Για τον Γκράμσι όπως και τους υπόλοιπους μαρξιστές, η έννοια της πάλης των τάξεων παραμένει επίκαιρη και κεντρικό σημείο αναφοράς, κάτι που μπορεί να αποδοθεί στη φυλάκισή του από τον δικτάτορα Μουσολίνι και το φασιστικό καθεστώς του το οποίο αντιλαμβάνεται ως την αιχμή του δόρατος του καπιταλισμού. Ωστόσο, δίνοντας έμφαση στην έννοια της «ηγεμονίας» δεν θα μπορούσε να μην υποστηρίξει «αντί-ηγεμονικές» πρακτικές όπως αυτές της ΚΑΟ, καθώς η κοινωνική αλλαγή σύμφωνα με τη θεωρία του αφορά και τη μάχη των θέσεων των τάξεων που βρίσκονται σε πόλεμο. Μέσω της ανάπτυξης εναλλακτικών μοντέλων κοινωνικής οργάνωσης που βασίζονται στις αρχές της αλληλεγγύης και της εξυπηρέτησης των ανθρώπινων αναγκών πάνω από το κέρδος, η ΚΑΟ είναι σε θέση να αμφισβητήσει το κυρίαρχο αφήγημα και να διαμορφώσει τις αξίες και τις πεποιθήσεις των πολιτών κατά αντίθετο τρόπο με αυτούς που επιχειρεί το κράτος (Bates, 1975).

Στη συλλογή δοκιμίων που συνέγραψε κατά την διάρκεια της φυλάκισής του, γνωστά ως «τα τετράδια της φυλακής», αναφέρει πως κάθε κράτος είναι ηθικό στο βαθμό που μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του είναι να ανεβάζει τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού σε ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό και ηθικό επίπεδο, ένα επίπεδο που αντιστοιχεί στις ανάγκες των παραγωγικών δυνάμεων για ανάπτυξη, και επομένως

στα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Συμπληρώνει επίσης πως ο ενεργός άνθρωπος μέσα στη μάζα, έχει γίνει συνειδητός συνεργάτης στο μεγάλο έργο της ανάπτυξης του οργανισμού που ο ίδιος συγκροτεί (Gramsci, 1996).

5.3.3. Η Σχολή της Φρανκφούρτης

Μία από τις σημαντικότερες μορφές της σχολής της Φρανκφούρτης υπήρξε ο Χέρμπερτ Μαρκούζε, το έργο του οποίου χαρακτηρίζεται από την κριτική που ασκούσε στον μονοδιάστατο άνθρωπο της βιομηχανική κοινωνίας και την ενσωμάτωση του στο σύστημα παραγωγής και κατανάλωσης μέσω της δημιουργίας ψευδών αναγκών. Το αποτέλεσμα αυτής της ενσωμάτωσης ήταν η δημιουργία ενός πληθυσμού που έμαθε να ικανοποιείται με την ίδια του την καταπίεση και την ελαχιστοποίηση της αντίδρασής του προς αυτό. Ασκεί ξεκάθαρη κριτική στην στενή οπτική του κλασικού μαρξισμού, καθώς το προλεταριάτο δεν αποτελεί πλέον την βάση της επαναστατικής αλλαγής, αλλά μέρος του συστήματος. Συγκεκριμένα αναφέρει πως οι άνθρωποι γνωρίζουν τον εαυτό τους στα εμπορεύματά τους και βρίσκουν την ψυχή τους στο αυτοκίνητό τους και τον εξοπλισμό της κουζίνας τους. Ο ίδιος ο μηχανισμός που συνδέει το άτομο με την κοινωνία έχει αλλάξει και ο κοινωνικός έλεγχος βρίσκεται στις νέες ανάγκες που έχει δημιουργήσει. Αυτή η διαπίστωση, σε συνδυασμό με το κράτος πρόνοιας, έχει οδηγήσει στη χειραγώγηση της συνείδησης των πολιτών και την ειρήνη μεταξύ των τάξεων, παράγοντα τον οποίο οι κλασικοί δεν υπολόγισαν (Marcuse, 2007).

Από αυτή τη οπτική η θέση του Μαρκούζε φαίνεται επιφυλακτική ως προς τα εγχειρήματα της ΚΑΟ τα οποία τάσσονται μεν κατά του καπιταλισμού αλλά φαίνεται να μην πιστεύει πως θα μπορούσαν να ξεφύγουν από αυτό το πλαίσιο, καθώς ο άνθρωπος έχει ενσωματωθεί στο καπιταλιστικό σύστημα και δεν είναι σε θέση να οραματιστεί έναν διαφορετικό κόσμο. Από μια άλλη ανάγνωση υποστηρίζει την έννοια της «μεγάλης άρνησης» που αποτελεί μια επαναστατική αλλαγή που θα ερχόταν από τους «outsiders», δηλαδή από όσους ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας. Η αδυναμία ένταξή τους τους δίνει την ευκαιρία μέσω της ΚΑΟ να αναπτύξουν αυτή την παράλληλη επαναστατική δράση, δεδομένου ότι αυτή δεν αφορά την βίαιη κατάλυση του καπιταλισμού αλλά την άρνηση ενσωμάτωσής του σε αυτό το σύστημα, ενώ παράλληλα αναφέρει πως για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται να βρεθούν «νέοι τρόποι πραγμάτωσης». Οι νέοι αυτοί τρόποι πραγμάτωσης αφορούν τη

δημιουργία νέων μορφών κοινωνικών σχέσεων και θεσμών που θα απομακρύνονται από τα καταπιεστικά καπιταλιστικά πρότυπα παραγωγής (Marcuse, 2007).

Συνεπώς, όχι μόνο δέχεται ότι τα εγχειρήματα της ΚΑΟ είναι δυνατόν να αναπτυχθούν, αλλά φαίνεται να τα φωτογραφίζει, θεωρώντας τα βασικό πυλώνα της σύγχρονης «επανάστασης». Όπως άλλωστε αναφέρει στο έργο του Σοβιετικός Μαρξισμός το 1958, η οικονομική δομή της κοινωνίας παραμένει πάντα το θεμέλιο των πολιτικών θεσμών της, αλλά οι οικονομικές σχέσεις δεν αποτελούν το "πολιτικό περιεχόμενο" της κοινωνίας. Αντίθετα, το περιεχόμενο αυτό διαμορφώνεται από τα συγκεκριμένα συμφέροντα που έχουν αναπτυχθεί στη βάση της οικονομικής δομής.

5.4. Νέο-Μαρξιστές

5.4.1. Πραγματικές Ουτοπίες

Ο κοινωνιολόγος Erik Olin Wright υπήρξε ηγετική φυσιογνωμία της σύγχρονης μαρξιστικής θεωρίας, ο οποίος επηρέασε σημαντικά τον ακαδημαϊκό διάλογο γύρω από τις εναλλακτικές λύσεις στον καπιταλισμό, ιδίως με την εισαγωγή της έννοιας των «πραγματικών ουτοπιών». Η ιδέα αυτή είχε σημαντικό αντίκτυπο στην κατανόηση της ΚΑΟ και των δυνατοτήτων της για την προώθηση των αρχών της ισότητας εντός των περιορισμών των υφιστάμενων κοινωνιών, δίνοντας έμφαση στην ευκαιρία που δημιουργεί η τεχνολογική πρόοδος (Wright, 2009).

Οι «πραγματικές ουτοπίες» του Wright, παίρνουν τη μορφή του οραματισμού δυνητικών δομών που ενσωματώνουν προοδευτικές αξίες μέσα στις εφικτές πραγματικότητες του κόσμου. Η αρχή της ιδέας είναι ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός που θα οδηγήσει στη χειραφέτηση του ανθρώπου μπορεί να συντελεστεί μέσα στο πλαίσιο του σημερινού καπιταλιστικού συστήματος με τη δημιουργία εναλλακτικών χώρων που ενσωματώνουν αυτές τις πιο ισότιμες και δημοκρατικές αξίες, ενώ φέρει μια σειρά από παραδείγματα που στο παρελθόν δεν θα ήταν εφικτό να υλοποιηθούν, όπως ο συνεταιρισμός Μόντραγκον, και το Wikipedia (Wright, 2009).

Συνεπώς, η ΚΑΟ εντάσσεται στις «πραγματικές ουτοπίες» του Wright ως ένας εναλλακτικός χώρος εντός του σημερινού καπιταλιστικού συστήματος που είναι σε θέση να το αμφισβητήσει. Ο όρος «πραγματικές» άλλωστε παραπέμπει στην πράξη έναντι της θεωρίας, συνεπώς κάθε μορφή συμμετοχικής και δημοκρατικής δομής που ήδη λειτουργεί αποτελεί μια πραγματική απόδειξη ότι υπάρχουν εναλλακτικές.

Παρατηρώντας ότι αυτές οι συνεταιριστικές δομές ανατρέπουν τις παραδοσιακές δυναμικές εξουσίας του καπιταλιστικού συστήματος, τοποθετώντας τον έλεγχο και την ιδιοκτησία στα χέρια των εργαζομένων και των κοινοτήτων, κάτι που αποτελούσε την ιδανική μορφή καταπολέμησης και αμφισβήτησης της καπιταλιστικής ηγεμονίας.

Όπως και οι υπόλοιποι μαρξιστές ωστόσο, αναγνωρίζει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν αυτά τα εγχειρήματα ιδιαίτερα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, θεωρώντας ωστόσο ότι η εποχή αυτή αποτελεί και μια ευκαιρία για περαιτέρω σύνδεση σε διεθνικό επίπεδο. Υποστηρίζει δε ότι τα πολλαπλά εγχειρήματα ΚΑΟ πρέπει όχι μόνο να συνδέονται μεταξύ τους αλλά να αποτελούν πολιτική δύναμη που θα έχει ως απώτερο σκοπό την ανατροπή του καπιταλισμού με ειρηνικά μέσα. Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι πέρα από τις διαχωριστικές στρατηγικές του, προτείνει και τις συμβιωτικές που περιλαμβάνουν την αναζήτηση της στήριξης του κράτους προκειμένου να επιβιώσουν οι εναλλακτικοί χώροι. Εδώ παρατηρείται μια σημαντική απόκλιση από τη θέση των κλασικών μαρξιστών που αντιλαμβάνονται το κράτος ως μέσο καταπίεσης της εργατικής τάξης, ενώ ο ίδιος δείχνει πίστη στις φιλελεύθερες δημοκρατίες (Wright, 2009).

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να είμαστε σκεπτική, λαμβάνοντας υπόψιν τις προειδοποιήσεις των Μαρξιστών, οι οποίοι θεωρούσαν – ορθώς όπως αποδεικνύεται από τα εμπειρικά δεδομένα – πως οι συνεταιρισμοί στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος λειτουργούν και οι ίδιοι με τα κριτήρια του κέρδους και του ανταγωνισμού. Εφόσον το κράτος αποτελεί τον μηχανισμό που συντηρεί την εξουσία της αστικής τάξης, τι όφελος θα είχε από την υποστήριξη τέτοιων εγχειρημάτων αν όχι τον κατευνασμό και την ενσωμάτωση των «outsiders» του Μαρκούζε, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης; Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε να ειπωθεί πως στα πλαίσια του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού που γεννά τη φτώχεια και τις οικονομικές ανισότητες, η ΚΑΟ καθοδηγεί τους outsiders σε πιο ασφαλείς για το σύστημα εναλλακτικές.

Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο, πως η κριτική του Wright στους κλασικούς μαρξιστές επαρκεί για να αποδομήσει τον ισχυρισμό πως το προλεταριάτο αποτελεί τη δύναμη που μπορεί να φέρει την ανατροπή. Αναγνωρίζει πως στο σύγχρονο κόσμο οι ταξικές σχέσεις που ίσχυαν κατά την περίοδο του Μαρξ, έχουν πάψει να ισχύουν λόγω της ύπαρξης ημιαυτόνομων εργαζόμενων οι οποίοι με τη σειρά τους ασκούν έλεγχο σε

άλλους εργαζόμενους. Αυτή η σύνθετη δομή του σύγχρονου καπιταλισμού που έχει δημιουργήσει πολυεπίπεδες σχέσεις εξουσίας και εξάρτησης, καθιστά την ανατροπή από την εργατική τάξη αδύνατη, καθώς αυτή δεν είναι ενιαία.

5.4.2. Ας αλλάξουμε τον Κόσμο, χωρίς να καταλάβουμε την Εξουσία

Ο τίτλος της υπό – ενότητας αφορά το ομώνυμο έργο του John Holloway, και παραπέμπει ευθέως στην έννοια της «αντί-εξουσίας» και στη δυναμική της ΚΑΟ να αποτελέσει σύγχρονη ειρηνική επαναστατική δύναμη, καθώς και στην αμφισβήτηση των μαρξιστών που έχουν ως πρωταρχικό στόχο την κατάληψη της εξουσίας. Ο Holloway αντιλαμβάνεται την εξουσία ως αναπόσπαστο κομμάτι κάθε κοινωνικής αλληλεπίδρασης, με αποτέλεσμα να θεωρεί πως η λύση μπορεί να έρθει πρωτίστως σε μικρο επίπεδο καθώς η επιρροή του κράτους θα οδηγούσε στην υπονόμηση της ατομικής πρωτοβουλίας και στον αυταρχισμό (Holloway, 2002).

Συγκεκριμένα αναφέρει πως ο αγώνας της εργατικής τάξης δεν αφορά την μετατροπή του κράτους σε εργαλείο που θα εξυπηρετεί τα συμφέροντά της και πως η σκέψη κατάργησης του κράτους μέσω της αξιοποίησής του αποτελεί μια αντιφατική θέση. Επεκτείνοντας αυτή τη θέση, στο έργο του «Crack Capitalism», υποστηρίζει πως η μόνη απάντηση σε έναν κόσμο που κινείται από την επιθυμία να αυξήσει την αξία είναι να προωθήσει την αξιοπρέπεια της «αχρηστίας», δηλαδή να δημιουργήσει έναν κόσμο δραστηριοτήτων που είναι σαν τα παιχνίδια, όμορφες και χωρίς σκοπό (Holloway, 2010).

Οι θεωρίες του Holloway ευθυγραμμίζονται πλήρως με την έννοια της ΚΑΟ, καθώς βλέπει τον αποκεντρωμένο τοπικό χαρακτήρα τους και την εστίαση στην αλληλεγγύη ως πραγμάτωση της ιδέας της εξουσίας «από τα κάτω», που ο ίδιος υποστηρίζει. Επιπλέον, υποστηρίζει τις πρακτικές λύσεις έναντι της θεωρίας, καθώς η πράξη μπορεί να οδηγήσει σε νέες πρακτικές άρα και την ανάγκη για διαμόρφωση νέων θεωριών. Οι πράξεις αυτές θα αποτελέσουν μικρές μορφές αντίστασης στο κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο. Με άλλα λόγια, η ανατροπή του καπιταλισμού δεν αφορά μία «κατάλληλη» στιγμή στην ιστορία, αλλά αντιθέτως αποτελεί μια δυναμική διαδικασία με την επανάσταση να λαμβάνει χώρα καθημερινά, και να βρίσκεται στις ίδιες τις πράξεις των ανθρώπων. Υπό αυτή την έννοια, η δράση της ΚΑΟ συμβάλει στη διαμόρφωση ενός κόσμου πιο κοντά στα δημοκρατικά πρότυπα που τόσο ο ίδιος όσο και οι κλασικοί μαρξιστές επιθυμούν. Ωστόσο, σε αντίθεση με τους κλασικούς μαρξιστές, θεωρεί πως η ενδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών έτσι ώστε να μπορούν

να καλύπτουν οι ίδιες τις ανάγκες τους, όχι μόνο δεν θα οδηγήσει στην ενσωμάτωσή τους στο καπιταλιστικό σύστημα, αλλά θα το καταστήσει μη αναγκαίο (Holloway, 2002; Holloway, 2010).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι ο Holloway ασκεί κριτική στις πρακτικές ΚΑΟ που συνεργάζονται με το κράτος και επικροτεί όσες αποτελούν μορφή αντίστασης χωρίς ωστόσο να υποστηρίζει την ανατροπή του καπιταλισμού αλλά να δημιουργήσει κοιτίδες δημοκρατίας εντός του συστήματος. Θεωρεί πως η συνεργασία με τους μηχανισμούς του κράτους για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής, έχει το αντίθετο αποτέλεσμα από το επιθυμητό, δηλαδή την αυτάρκεια των τοπικών κοινωνιών, με αποτέλεσμα να υπονομεύονται οι αξίες της ΚΑΟ (Holloway, 2002; Holloway, 2010).

5.4.3. Γκίμπσον-Γκράχαμ

Ακόμα πιο έντονη κριτική στη μαρξιστική σκέψη άσκησαν οι Γκίμπσον και Γκράχαμ, οι οποίες δίνουν έμφαση στην έννοια των ποικίλων οικονομιών, σε πλήρη ευθυγράμμιση με την ΚΑΟ. Στο βιβλίο του «το τέλος του καπιταλισμού όπως τον ξέραμε» αποδομείται η αντίληψη του συντριπτικά κυρίαρχου καπιταλιστικού συστήματος, και προβάλλεται η έννοια της ποικιλόμορφης οικονομίας όπου όπως ισχυρίζονται οι καπιταλιστικές συναλλαγές και η εργασία υπάρχουν παράλληλα με μια σειρά από εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες όμως δεν λαμβάνουν την απαραίτητη προσοχή. Αυτές αφορούν τόσο τη δράση εργατικών συνεταιρισμών, όσο και άλλες δραστηριότητες όπως η μη μισθωτή εργασία με αναφορά στην εργασία του «νοικοκυριού», τη βοήθεια που προσφέρουν οι άνθρωποι στους συνανθρώπους τους, ακόμα και τη δουλειά, αλλά και την ύπαρξη άτυπων αγορών. Υπό αυτή την οπτική αρνούνται την κυριαρχία του καπιταλισμού θεωρώντας ότι η οικονομία ήταν πάντα μικτή, συνεπώς ο στόχος δεν μπορεί να είναι η ανατροπή του καπιταλισμού, αλλά οι επικράτηση των εναλλακτικών οικονομιών που φέρουν θετικό κοινωνικό πρόσημο (Gibson – Graham, 2006).

Η κριτική των συγγραφέων στην μαρξιστική σκέψη εστιάζει στην αδυναμία της δεύτερης να αντιληφθεί την ύπαρξη αυτών των ποικίλων οικονομιών και την αναγνώριση της σημαντικότητάς τους. Επιπλέον, διατυπώνουν πως η αδυναμία αναγνώρισής τους στερεί από την θεωρία τους εργαλεία που θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της αντίστασης στο κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα, και καθιστά την προτεινόμενη λύση της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας μονοδιάστατη. Αξίζει να σημειωθεί πως για τους συγγραφείς η ΚΑΟ δεν αφορά μόνο

πρακτικές που βελτιώνουν τη ζωή των ανθρώπων εντός του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά που είναι σε θέση μέσω της επιτυχίας τους να το αμφισβητήσουν και να προάγουν νέος τρόπους οικονομικής οργάνωσης. Υπό αυτή την έννοια, η κριτική τους στη μαρξιστική κριτική είναι πως λόγω άγνοιας της πρακτικής οικονομίας που δεν αφορά αποκλειστικά της καπιταλιστική, αντιμετωπίζει την ΚΑΟ με απαισιοδοξία (Gibson – Graham, 2006).

Όπως αναφέρουν στο έργο τους, εστιάζουν την προσοχή τους στην καλλιέργεια μιας οικονομικής πολιτικής συλλογικής δράσης και με αποφάσεις που λαμβάνονται στη βάση της ηθικής και όχι του κέρδους, κάτι που ισχυρίζονται πως συμβαίνει ήδη στην πραγματική οικονομία. Θεωρούν πως η έννοια της ταξικής πάλης δεν αποτελεί αναπόφευκτη πραγματικότητα και πως αντιθέτως δυσχεραίνει τη δυνατότητα οικοδόμησης μιας καλύτερης πολιτικής καθώς υπονομεύει τη συνεργασία και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα. Η διαπίστωση αυτή όχι μόνο αμφισβητεί πρακτικά την μαρξιστική θεωρία της ανατροπής, αλλά τάσσεται κατά και για λόγους ηθικής, καθώς αναπτύσσει τεχνητά δίπολα εκεί που δεν υφίστανται. Αντιθέτως, υποστηρίζουν πως η αλλαγή δεν μπορεί να έρθει μόνο από την ανατροπή του υφιστάμενου συστήματος, αλλά μέσω της ηθικής του οικονομικού πειραματισμού, μέσω του οποίου θα αναδυθούν αποτελεσματικές εναλλακτικές εντός του συστήματος (Gibson – Graham, 2006).

6. Μη -Μαρξιστές Θεωρητικοί

Στα τελευταία κεφάλαια παρουσιάστηκε η κριτική των αυτοαποκαλούμενων νέο – μαρξιστών στην κλασική μαρξιστική θεωρία, και επισημάνθηκε η ευθυγράμμισή τους με το κίνημα της ΚΑΟ και τις αξίες που αυτό πρεσβεύει τόσο σε ηθικό επίπεδο, όσο και στη δυνατότητά να ανατρέψει τον καπιταλισμό. Κλείνοντας την μελέτη κρίθηκε σκόπιμο να γίνει αναφορά στην κριτική προς τη μαρξιστική σκέψη που ασκήθηκε από μη μαρξιστές που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ΚΑΟ.

6.1. Καρλ Πολάνυι

Στο έργο του «ο μεγάλος μετασχηματισμός», ο Πολάνυι ασκεί κριτική στον μαρξιστικό οικονομικό ντετερμινισμό κατά παρόμοιο τρόπο με τον οποίο άσκησαν οι Gibson – Graham. Το κεντρικό του επιχείρημα είναι αποδόμηση της έννοιας του «οικονομικού ανθρώπου», δηλαδή ότι η οικονομία αποτελεί μία μόνο εκ των παραμέτρων που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους για να συντελέσουν την «υπερδομή»,

αλλά και να επηρεάσουν η μία την άλλη. Οι άλλες μεταβλητές είναι οι κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δυνάμεις της κοινωνίας. Όπως αναφέρει στο έργο του υπάρχει μια άρρηκτη σχέση ανάμεσα στην οικονομία και τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, οι οποίοι δεν λειτουργούν με στόχο την μεγιστοποίηση του πλούτου τους, αλλά τη διασφάλιση ή και βελτίωση της κοινωνικής του θέσης. Τα παραπάνω λεγόμενα αμφισβητούν ευθέως την έννοια του οικονομικού ανθρώπου, θεωρώντας πως ακόμα και στην αναζήτηση οικονομικών πόρων πρωταρχικός στόχος είναι η διασφάλιση και βελτίωση της κοινωνικής του θέσης, προβάλλοντας έτσι τον «κοινωνικό άνθρωπο» (Polanyi, 2001).

Από τη στιγμή που οι οικονομίες είναι ενσωματωμένες στις κοινωνικές σχέσεις, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Πολάνυι, τότε κάθε εγχείρημα της ΚΑΟ που έχει ως στόχο την κάλυψη κοινωνικών αναγκών έναντι της μεγιστοποίησης του κέρδους, θα έχει θετική απήχηση και θα μπορέσει να αναπτυχθεί. Αντιτίθεται επίσης στη μαρξιστική θεώρηση του αναπόφευκτου του σοσιαλισμού, και υποστηρίζει πως η εναλλακτική λύση θα προκύψει από τον ίδιο τον κοινωνικό ιστό και μέσα από την αναγνώριση και καλλιέργεια του ποικίλου φάσματος οικονομικών πρακτικών που εντοπίζονται ήδη στις κοινωνικές σχέσεις.

6.2. Έλινορ Όστρομ

Στο βραβευμένο με Νόμπελ έργο της Έλινορ Όστρομ, «Η διαχείριση των κοινών πόρων», όπου είναι η πρώτη φορά που γίνεται χρήση του όρου «κοινά», αμφισβητείται η μαρξιστική οικονομική θεωρία που συνδέει τα κοινά με την υπερεκμετάλλευση και προτείνει τη λύση της συγκέντρωσης. Αναφέρει πως αγνοείται το τι μπορούν να πετύχουν οι πολίτες μέσω της ενεργής συμμετοχής τους, και εναποθέτονται οι ελπίδες σε έναν ηγέτη με τον ελπίδα ότι αυτός θα λειτουργήσει προς όφελος των ακόλουθων. Από τα παραπάνω γραφόμενα εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Όστρομ έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη μαρξιστική θεώρηση και ευθυγραμμίζεται με τα εγχειρήματα της ΚΑΟ δείχνοντας σε αντίθεση με τους μαρξιστές την πίστη τους στη δυνατότητα των πολιτών σε τοπικό επίπεδο να παρέχουν οι ίδιοι λύσεις στην «τραγωδία των κοινών». Οι λύσεις αυτές έρχονται σε αντίθεση τόσο με την πρόταση των καπιταλιστών για ανάθεση ιδιοκτησίας, όσο και με την πρόταση των μαρξιστών για συγκέντρωση (Ostrom, 1990).

7. Συζήτηση

Προτού απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν νωρίς στη μελέτη, είναι απαραίτητο να γίνει μια κριτική αποτίμηση των ευρημάτων αυτής, όπως προέκυψαν από την ανάλυση των θέσεων των μαρξιστών με χρονική σειρά από τον Μαρξ έως σήμερα, αλλά και την κριτική που δέχθηκαν οι προγενέστεροι από τους μεταγενέστερους. Η ανάγνωση κάθε θέσης είχε ως αποτέλεσμα να βρίσκει σύμφωνη τη γνώμη του ερευνητή, αλλά και να γεννά ερωτηματικά, εντοπίζοντας εν δυνάμει προβλήματα σε κάθε προτεινόμενη λύση. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι σε κάθε πρόβλημα που εντοπίζεται, τη λύση παρέχει μια άλλη θεωρία, προγενέστερη ή μεταγενέστερη, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι αυτές αλληλοσυμπληρώνονται, και πως η ορθότητά τους δεν μπορεί να αξιολογηθεί αν δεν ληφθούν οι υπόψιν οι κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διατυπώθηκαν.

Στόχος της μελέτης δεν ήταν εξ αρχής η αποδόμηση ούτε της μαρξιστικής θεωρίας η οποία – πάνω από έναν αιώνα αργότερα – δεν μπορεί να είναι επίκαιρη σε ακέραιο βαθμό, αλλά ούτε και της πρακτικής της ΚΑΟ λόγω πιθανόν αδυναμιών που κάθε θεωρία, εγχείρημα και κίνημα αναπόφευκτα φέρει. Ο στόχος της μελέτης ήταν η σύνθεση των παραπάνω θέσεων και η κατάθεση προτάσεων που θα ισχυροποιήσουν τα σύγχρονα κινήματα και θα τα φέρουν πιο κοντά στη ρεαλιστική προοπτική της αντικατάστασης του καπιταλισμού με ένα πιο δίκαιο σύστημα. Ο στόχος της ανατροπής του καπιταλισμού και όχι απλά της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης εντός αυτού, αφορά τους στόχους τόσο των μαρξιστών όσο και του μέρους της ΚΑΟ στο οποίο επικεντρώνεται η μελέτη, συνεπώς αν η μελέτη να εστίαζε στη βελτίωση του υφιστάμενου συστήματος θα παρέκκλινε από το υπό μελέτη αντικείμενο.

Αφορμή για όσα ειπώθηκαν παραπάνω αποτέλεσε η μελέτη του Παπανικολάου (2022), το έργο του οποίου αναγνωρίζεται για την ποιότητα των δεδομένων που προσφέρει, ωστόσο στεκόμαστε κριτικά απέναντι τόσο στις ερμηνείες που απόδωσε, όσο και στην ανούσια – κατά τη γνώμη μας πάντα – προσπάθεια δικαιολόγησης των ουτοπικών σοσιαλιστών και κριτικής της μαρξιστικής θεωρίας της ίδιας εποχής. Όπως αναφέρει η μελέτη, ο Μαρξ επιμένει στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας, παρά το γεγονός ότι τα εμπειρικά δεδομένα – κάνοντας έμμεση αναφορά στο παράδειγμα της ΕΣΣΔ – τον διαψεύδουν. Σε αυτό το σημείο αγνοεί μια σειρά από παραμέτρους, όπως το γεγονός ότι ο Μαρξ δεν έζησε για να δει τη διάψευση αυτών των θεωριών, αλλά ακόμα περισσότερο αν αναλογιστεί πως η ιστορική εξέλιξη στην

περίπτωση της ΕΣΣΔ δεν αποτελεί στην πραγματικότητα διάψευση, τουλάχιστον με βάση τα λεγόμενα του ίδιου. Παραπέμπουμε στην απάντηση που δόθηκε όταν ρωτήθηκε για τις δυνατότητες μετασχηματισμού της τσαρικής και φεουδαρχικής Ρωσίας σε σοσιαλιστική κοινωνία παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούσε σημαντικό αστικό κέντρο όπως τα κράτη της Δύσης (Παπανικολάου, 2022). Η απάντηση που έδωσε ήταν θετική μόνο στην περίπτωση που η επανάσταση στη Ρωσία συνέβαινε παράλληλα με αντίστοιχες επαναστάσεις στη Δύση και συνδεόταν με αυτές.

Το αν Μαρξ είχε δίκιο, και η ιστορική εξέλιξη θα ήταν διαφορετική σε αυτή την περίπτωση αφού δεν θα οδηγούνταν το νέο κράτος στην αφομοίωσή του από τον παγκόσμιο καπιταλισμό, ή έχουν δίκιο όσοι υποστηρίζουν πως δόθηκε υπερβολική έμφαση στην κατάληψη της εξουσίας, αγνοώντας το πως η κατάληψη της εξουσίας δεν απαντά στο ερώτημα του τι θα γίνει μετά, δεν μπορεί να απαντηθεί απλά αξιοποιώντας το παράδειγμα της Ρωσικής Επανάστασης και των συνεπειών της. Πρόκειται για δύο διαφορετικές οπτικές, εκ διαμέτρου αντίθετες, αλλά και εξίσου βάσιμες.

Αγνοείται επίσης το ιστορικό πλαίσιο, που διαφέρει αισθητά με το σημερινό όπου σύμφωνα με τον Μαρκούζε οι πολίτες έχουν ενσωματωθεί στο καπιταλιστικό σύστημα. Κατά την εποχή του Μαρξ και του Ένγκελς όμως, και ακόμα περισσότερο κατά την εποχή του Λένιν και της Λούξεμπουργκ, κάτι τέτοιο δεν είχε συμβεί ακόμα, ίσως γιατί επρόκειτο για μεταβατική περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη της εποχής για παρουσίαση ενός εναλλακτικού οικονομικού μοντέλου και η επιρροή των αξιών και των πεποιθήσεων των πολιτών μέσω αυτών των δράσεων, δεν είχε την ίδια σημασία που έχει στο σημερινό κόσμο. Με εξαίρεση τις φθίνουσες σε σημασία αγροτικές περιοχές, στα αστικά κέντρα, λόγω της μετατροπής της εργασίας από ατομική σε κοινωνική, τον νέο κόσμο μπορούσαν ήδη τον οραματιστούν και τον ένιωθαν πιο κοντά από ποτέ, με τη γιγάντωση του εργατικού κινήματος να αποτελεί ατράνταχτη απόδειξη. Το ζητούμενο συνεπώς στα χρόνια των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Λούξεμπουργκ δεν θα μπορούσε να είναι να δοθεί έμφαση στα εγχειρήματα της ΚΑΟ, αλλά στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας προκειμένου αυτά να μπορέσουν να επιβιώσουν.

Κάνοντας αναφορά σε εμπειρικά δεδομένα, αξίζει να σημειωθεί πως οι αποτυχίες των ουτοπικών σοσιαλιστών και των αναρχικών με αποκορύφωμα την Παρισινή

Κομμούνα, επιβεβαιώνουν την κριτική των μαρξιστών, κάτι που αποτελεί σήμερα γενική ομολογία, και όπως πολύ σωστά αναφέρεται στη μελέτη του Παπαδημητρίου (2022), οι αναρχικοί και συγκεκριμένα ο Κροπότιν αναγνώριζε τους κινδύνους. Μέχρι αυτό το σημείο λοιπόν, όλες οι πλευρές συμφωνούν σε σχέση με τη μαρξιστική στην ΚΑΟ, ωστόσο οφείλουμε να παρουσιάσουμε και κάποιες επιπρόσθετες ερμηνείες. Πέραν της κριτικής, οι μαρξιστές δικαιώθηκαν και όσον αφορά το άμεσο μέλλον, αλλά όσον αφορά εν μέρη το παρόν. Η δυσκολία της ίδιας της ΕΣΣΔ να επιβιώσει ακόμα και μετά την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, αποδεικνύει το αφελέδες του ισχυρισμού ότι η αλλαγή θα μπορούσε να έρθει «από τα κάτω». Ακόμα και μετά την κατάληψη της εξουσίας, η ΕΣΣΔ, που στη Δύση την αντιμετώπιζαν ως απειλή για τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, βρέθηκε αντιμετώπιση με την πολεμική μηχανή της Ναζιστικής Γερμανίας. Όσον αφορά το εργατικό κίνημα στη Δύση, είναι γνωστό που οδήγησαν οι θέσεις των ρεφορμιστών, όπως είναι γνωστή και η ανοχή του κράτους σε όποιο κίνημα επιθυμεί την ανατροπή του. Το είδαμε στην απόφαση του συνδέσμου βιομηχάνων της Ιταλίας να ανεβάσουν τον Μουσολίνι στην εξουσία, το είδαμε και στην Ελλάδα του Μεταξά αλλά και του «ιδιώνυμου» του Βενιζέλου, αλλά το είδαμε και στην εξύμνηση του φασισμού από προσωπικότητες όπως ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ και το σύνολο των ΜΜΕ αυτών των κρατών, όταν στο πρόσωπο του φασισμού έβλεπαν την ήττα του εργατικού κινήματος.

Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, δεν κρίνεται πως η θέση των μαρξιστών της εποχής ήταν λανθασμένη και κοντόφθαλμη, αλλά περισσότερο πολιτική παρά θεωρητική. Ο κόσμος ήταν έτοιμος να αλλάξει και η προσφορά τους ήταν να δείξουν τον τρόπο, ακριβώς λόγω της αποτυχίας των προηγούμενων προσπαθειών και δεδομένου ότι ήταν βέβαιη τότε για το αναπόφευκτο της επανάστασης, όσο και για το αναπόφευκτο της κρίσης και του πολέμου.

Έγινε ήδη αναφορά στον Μαρκούζε και στο σύγχρονο μονοδιάστατο άνθρωπο, καθώς και στο πως αυτός διαφοροποιείται από τον άνθρωπο της αποχής του εργατικού κινήματος. Αξίζει να γίνει μια αναφορά και στον Αλτουσέρ, τον Γκράμσι και όσους ακόμα τάσσονται υπέρ της ΚΑΟ καθώς δείχνει έμπρακτα τον δρόμο για μια διαφορετική κοινωνία. Και σε αυτή την περίπτωση η κριτική θα είναι ίδια, καθώς τασσόμαστε σθεναρά υπέρ αυτών των θέσεων σήμερα, κάτι που δεν θα πράτταμε στα χρόνια των επαναστάσεων. Πέραν του γεγονότος ότι το εργατικό κίνημα ήταν έτοιμο

να καταλάβει την εξουσία, ενώ στα μεταγενέστερα χρόνια υπήρξε συμβιβασμένο, είναι αυτός ακριβώς ο συμβιβασμός που αναγνωρίζουν οι παραπάνω μελετητές που θα πρέπει να συζητηθεί. Τα μέτρα καταστολής τα χρόνια του Μαρξ και του Λένιν, αφορούσαν κατά κύριο λόγο την βίαιη καταστολή, με αποτέλεσμα την ανταπόδοση της βίας ως μοναδικό μέσο προώθησης των θέσεων της εργασίας. Κατά τα επόμενα χρόνια, δίνεται έμφαση στην «ιδεολογία» και την «ηγεμονία» κάτι που παραπέμπει στα αποτελεσματικότερα μέσα καταστολής της εποχής, που επικεντρώνονται στη συνείδηση των πολιτών. Συνεπώς, σε μια τέτοια περίοδο το μέσο προώθησης των ιδεών των μαρξιστών δεν θα μπορούσε να είναι πρωτίστως η βία, αλλά η μάχη των ιδεών.

Φτάνοντας στα μεταπολεμικά χρόνια και το σήμερα, αυτός ο ισχυρισμός ενισχύεται, καθώς η ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης βρίσκεται στο αποκορύφωμά της. Παράλληλα, η σχεδόν καθολική επικράτηση των φιλελεύθερων δημοκρατιών, αν και συμβάλει στην ηθική νομιμοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος, δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης των εναλλακτικών ποικίλων οικονομιών – που πράγματι συνυπάρχουν με την καπιταλιστική – καθώς ο κίνδυνος της καταστολής βρίσκεται ακόμα μακριά. Και θα συνεχίσει να βρίσκεται μακριά όσο δεν αποτελεί απειλή για το κυρίαρχο σύστημα και τα εργαλεία ειρηνικής καταστολής συνεχίζουν να λειτουργούν. Αυτή η προσωπική ομολογουμένως εκτίμηση, αν και είναι σύμφωνη με τα εμπειρικά ιστορικά δεδομένα, μπορεί να οδηγήσει σε ένα μόνο συμπέρασμα. Για την επιβίωση της ΚΑΟ, κρίνεται απαραίτητη μια νέα μορφή συγκέντρωσης, η οποία ωστόσο θα διατηρεί και θα διασφαλίζει την αυτονομία όσων τη συντελούν. Άλλωστε, και η καπιταλιστική συγκέντρωση, διατηρεί και αυτή την ατομική αυτονομία των καπιταλιστών, ωστόσο εντάσσονται σε ένα σύνολο που έχει πεισθεί για την ορθότητα των θέσεων της και λειτουργεί από κοινού για τη διασφάλιση των συμφερόντων της τάξης της. Με άλλα λόγια, προτείνεται η μορφή της συγκέντρωσης που θα δώσει στην ΚΑΟ τη μορφή του παγκόσμιου κινήματος, όπου κάθε διαφορετική δράση της θα έχει εν τέλει ένα και μοναδικό σκοπό: Την αντικατάσταση του καπιταλισμού με ένα πιο δίκαιο σύστημα που θα βασίζεται στην αλληλεγγύη, την ισότητα και τη βιωσιμότητα, και πάνω απ' όλα θα επικεντρώνεται στην εξυπηρέτηση του ανθρώπου και όχι στη μεγιστοποίηση των κερδών.

Όλα αυτά, εφόσον φυσικά ο στόχος είναι η ανατροπή του καπιταλισμού. Σε αντίθετη περίπτωση, μπορούν να αξιολογηθούν θετικά και οι θέσεις του Πολάνυι και της

Όστρομ, αλλά και του Wright, οι οποίοι παρέχουν εξαιρετικές προτάσεις για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης εντός του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και πολύτιμες συμβουλές προς τους μαρξιστές. Κατά τη γνώμη μας ωστόσο, οι θέσεις αυτές δεν θα μπορέσουν να οδηγήσουν στην ανατροπή του καπιταλισμού, αν και για να είμαστε δίκαιοι ουδέποτε ισχυρίστηκαν, τουλάχιστον οι δύο πρώτοι, ότι ο στόχος είναι ο σοσιαλισμός. Κάνοντας αναφορά στα λεγόμενα της Όστρομ, κανείς δεν αμφισβήτησε την δυνατότητα των πολιτών να βρίσκουν λύσεις με δημοκρατικούς τρόπους. Αυτό που ισχυριζόμαστε είναι πως σε αυτή την ανάλυση δεν λαμβάνονται παράγοντες όπως οι υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας και οι άτυπες ιεραρχίες που μπορεί να προκύψουν, με τον όρο «οι πολίτες» να είναι ασαφής. Για να είμαστε δίκαιοι, προφανώς η Όστρομ αναφέρεται στην ανάπτυξη ενός δημοκρατικού πλαισίου το οποίο θα αντικαταστήσει τις ιεραρχίες, ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση αγνοείται ο σημαντικότερος παράγοντας, που δεν είναι άλλος από την ηγεμονία του κεφαλαίου. Τα εγχειρήματα της ΚΑΟ, εφόσον εξυπηρετούν τους «δυνατούς» της κάθε κοινωνίας, θα στηρίζονται, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα είναι καταδικασμένα να αποτυγχάνουν, τουλάχιστον με ότι μας έμαθε η ιστορία μέχρι σήμερα. Γι' αυτό το λόγο, δίνοντας παράλληλα απάντηση στις θέσεις του Wright, εγχειρήματα όπως αυτά που προτείνονται οφείλουν να εντάσσονται σε ένα ευρύτερο κίνημα, αλλά παράλληλα, να αποτελούν ανταγωνιστή του κράτους και να μη βρίσκονται σε συνεργασία με αυτό. Για να είμαστε δίκαιοι για μια ακόμη φορά όμως και να μην παρερμηνεύσουν κανέναν από τους παραπάνω θεωρητικούς, όταν ο Wright αναφέρεται στη συμβολή των αρχών, είναι πιθανότερο να έχει υπόψιν το παράδειγμα του δημάρχου του Πόρτο Αλέγκρε, και όχι παραδείγματα όπως το λόμπι των Βρυξελλών.

8. Συμπεράσματα

Σε αυτό το σημείο ολοκληρώνεται μια ιστορική αναδρομή που ξεκινάει από τον Μαρξ και την κριτική στους ουτοπικούς σοσιαλιστές και τελειώνει με την ΚΑΟ και την κριτική που ασκεί σε κάθε μορφή συγκεντρωτισμού. Θεωρούμε πως με τη βοήθεια της ερμηνευτικής μεθοδολογίας, η βιβλιογραφική ανασκόπηση οδήγησε στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων και στην απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων που προκαθορίσαμε, και που καταλήγουν με το ζωτικής σημασίας ερώτημα του «πιο είναι το μέλλον της ΚΑΟ». Τα ευρήματα όσον αφορά την μαρξιστική κριτική στην ΚΑΟ, αφορούν την κριτική στην αποκέντρωση, η οποία δεν

δίνει τη δυνατότητα της αμφισβήτησης του καπιταλιστικού συστήματος και έχει ως αποτέλεσμα την αντιστροφή της επιθυμητής εξέλιξης, με την αφομοίωσή τους από το κυρίαρχο σύστημα.

Η κριτική αυτή αποτέλεσε τη μεγαλύτερη συνεισφορά του μαρξισμού στην ΚΑΟ, καθώς η αποδοχή της είχε ως αποτέλεσμα να λάβει ενιαία και συστηματική μορφή. Διαφωνούν ωστόσο όσον αφορά την προσωρινή ανακούφιση που φέρουν οι πρωτοβουλίες τις ΚΑΟ, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεις, και πως αυτές λειτουργούν υπέρ της ηθικής νομιμοποίησης του νεοφιλελευθερισμού, καθώς ενισχύει το επιχείρημα πως μέσα σε αυτό το πλαίσιο βρίσκονται πάντα λύσεις. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο, πως οι μαρξιστές δεν υπήρξαν ουδέποτε εξ ορισμού αρνητικοί προς τους συνεταιρισμούς, ωστόσο όπως όλες οι θέσεις, έτσι και οι δική τους, καθορίζεται από την αρχή της προτεραιότητας.

Βλέπουμε λοιπόν τις προτεραιότητες να αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου, και με την ΚΑΟ, λόγω των κοινωνικών αλλαγών, να αποκτούν αυξανόμενη αξία, τόσο σε οικονομικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο. Οι ίδιοι οι νεότεροι μαρξιστές υιοθετούν θέσεις της ΚΑΟ, όπως και η ΚΑΟ δέχθηκε την κριτική των μαρξιστών. Όπως προαναφέρθηκε, στο επίκεντρο της προσοχής δεν μπορεί να είναι ούτε οι μαρξιστές ούτε η ΚΑΟ, αλλά ο κοινός «εχθρός» ο καπιταλισμός. Λαμβάνοντας υπόψιν τη γνώση που αποκτήσαμε από αυτή τη μελέτη, προτείνεται για το μέλλον της ΚΑΟ, πέραν του να λάβει πλήρη συστηματική μορφή με σαφείς στόχους που περιλαμβάνουν και την επικράτηση στην πολιτική «δομή», να αναζητήσει συνεργασίες με άλλα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα και να μετατραπεί σε ηγετική δύναμη στον χώρο της «αντί – εξουσίας».

Κλείνοντας, κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια αναφορά και σε μέρος της μαρξιστικής κριτικής της ΚΑΟ, η οποία δεν απαντήθηκε σε κανένα από τα σύγχρονα έργα και αυτό αφορά το ενδεχόμενο της βίαιης καταστολής. Το ερώτημα που γεννάται, είναι πόση πίστη μπορεί να υπάρξει στη δύναμη του φιλελεύθερου κράτους να διασφαλίσει την επιβίωση της ΚΑΟ, αν οι ενέργειές της στεφθούν με επιτυχία. Τι εμποδίζει την άρχουσα τάξη, εφόσον τελικά επικρατήσει στο ιδεολογικό και στο οικονομικό πεδίο η ΚΑΟ και καταφέρουμε να «αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να πάρουμε την εξουσία», να καταστείλει το κίνημα δια της βίας. Το ερώτημα σε αυτή την περίπτωση είναι πως αν ληφθεί υπόψιν η δεδομένη κατά τη γνώμη μας αντίδραση της άρχουσας τάξης τις

οποίας τα συμφέροντα προφανώς και βάλλονται με αυτή την εξέλιξη, αυτό δεν θα οδηγήσει σε μια νέα μορφή πάλης των τάξεων, έστω κι αν αυτές δεν αφορούν πλέον το «προλεταριάτο» και τη «μπουρζουαζία»;

Το ενδεχόμενο αυτό κατά τη γνώμη μας, φαντάζει μακριά, λόγω της αποτυχίας της ΚΑΟ να επικρατήσει, αλλά και λόγω της αφέλειας του σύγχρονου ανθρώπου το οποίο ζει σε μια νέα «φάρμα των ζώων», αυτή του καπιταλισμού υπό τη μορφή της φιλελεύθερης δημοκρατίας αυτή τη φορά. Η πρόσφατη κρίση ωστόσο έδειξε, πως πέρα από την ανάπτυξη των κινημάτων, οδήγησε και στην παράλληλη ανάπτυξη των αντί-κινήματων, όπως στο παράδειγμα της Ελλάδας, το «από τα πάνω» αντί – κίνημα της Χρυσής Αυγής. Παράλληλα, η διαμόρφωση του πολιτικού τοπίου της Δύσης, τόσο στις ΗΠΑ με την άνοδο του Τραμπ αλλά και στην Ευρώπη, κρούει τον κώδωνα του κινδύνου και καθιστά το ενδεχόμενο μιας τέτοιας εξέλιξης πολύ πιο κοντά απ' όσο θέλουμε να πιστεύουμε.

Βιβλιογραφία

Althusser, L. (2014). On The Reproduction Of Capitalism: Ideology And Ideological State Apparatuses. In *Amazon*. Verso.

Assiter, A. (1984). Althusser and Structuralism. *The British Journal of Sociology*, 35(2), 272. <https://doi.org/10.2307/590235>

Bateman, B. W. (2002). There are Many Alternatives: Margaret Thatcher in the History of Economic Thought. *Journal of the History of Economic Thought*,

24(3), 307–311. <https://doi.org/10.1080/104277102200004758>

Bates, T. R. (1975). Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36(2), 351–366. <https://www.jstor.org/stable/2708933>

Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
<https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

Bruce, I. (2004). *The Porto Alegre Alternative: Direct Democracy in Action*. Pluto Press.

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press.

Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Gutenberg.
https://eclass.ekdd.gr/esdda/modules/document/file.php/KST_BEID_EOY104/Cohn%20-kef%202-4%2C6%2C7.pdf

Eagan, J. M. (1938). Maximilien Robespierre: Nationalist Dictator. In *Amazon*. Columbia U.P. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7312/eaga91956-017/html?lang=en>

Eagleton, T. (2011). Why Marx Was Right. In *JSTOR*. Yale University Press.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1npz9n>

Engels, F. (2008). *Socialism: Utopian and Scientific*. CHARLES H. KERR & COMPANY.

Friedman, M. (1970). A Friedman doctrine-- The Social Responsibility Of Business Is to Increase Its Profits. *The New York Times*.
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7595262/mod_resource/content/1/FRIEDMAN%2C%20Milton.%20A%20Friedman%20doctrine%20The%20social%20responsibility%20of%20business%20is%20to%20increase%20its%20profits%2C%20In.%20The%20New%20York%20Times%2C%2013%20de%20s

etembro%20de%201970..pdf

Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16(16), 3–18.

<https://www.jstor.org/stable/24027184>

Gibson-Graham, J. K. (2006). “The” End of Capitalism (as We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy. In *Google Books*. U of Minnesota Press.

Gramsci, A. (1996). Further Selections from the Prison Notebooks. *Italica*, 73(3),

453. <https://doi.org/10.2307/479844>

Heller, A. (2002). The Frankfurt School. In *Rethinking the Frankfurt School:*

Alternative Legacies of Cultural Critique. SUNY Press.

https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=8Ig69TbI13UC&oi=fnd&pg=PA207&dq=school+of+frankfurt&ots=7jBr2sxKhS&sig=Xmj34NTS6LOWYufcFIYK8ekBXTw&redir_esc=y#v=onepage&q=school%20of%20frankfurt&f=false

Hillenkamp, I. (2015). Solidarity Economy for Development and Women’s

Emancipation: Lessons from Bolivia. *Development and Change*, 46(5), 1133–

1158. <https://doi.org/10.1111/dech.12193>

Holloway, J. (2002). Change the World Without Taking Power: The Meaning of

Revolution Today. In *Amazon*. Pluto Press.

Holloway, J. (2010). *Crack Capitalism*. Pluto Press.

Kawano, E. (2010). Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and

Planet. In *Amazon*. Center for Popular Economics.

Kreichauf, R., & Mayer, M. (2021). Negotiating urban solidarities: multiple agencies and contested meanings in the making of solidarity cities. *Urban Geography*,

45(7), 1–24. <https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1890953>

Κρεμμυδάς, Β. (2016). *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*. Gutenberg.

Laville, J.-L. (2015). Social and solidarity economy in historical perspective. In *Social and Solidarity Economy: Beyond the Fringe*. Bloomsbury Publishing.

https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=Rv40EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA41&dq=Solidarity+economy+historical&ots=4WKfvJrl6R&sig=DU1z0grapXlxD1xgHw2-fiUxRnY&redir_esc=y#v=onepage&q=Solidarity%20economy%20historical&f=false

Laville, J.-L. (2003). A New European Socioeconomic Perspective. *Review of Social Economy*, 61(3), 389–405. <https://doi.org/10.1080/0034676032000115831>

Laville, J.-L. (2010). The Solidarity Economy: An International Movement*. *RCCS Annual Review*, 2. <https://doi.org/10.4000/rccsar.202>

Lenin, V. I. (1966). On Cooperation. In *V.I. Lenin Collected Works Volume 33*. Progress Publishers.

Lenin, V. I. (2020). State and Revolution. In *Amazon*. Foreign Languages Press.

Luxemburg, R. (1970). *Reform or revolution Reform or revolution*. <https://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1268&context=prism>

Marcuse, H. (2007). *One-Dimensional Man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Routledge.

<https://fswg.files.wordpress.com/2016/03/marcuse-one-dimensional-man-intros-ch2.pdf>

Marx, K. (1966). *The Civil War in France*. Foreign Language Press.

<https://michaelharrison.org.uk/wp-content/uploads/2017/05/The-Civil-War-in-France-Karl-Marx.pdf>

Marx, K. (1982). *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 1*. Penguin.

<https://www.surplusvalue.org.au/Marxism/Capital%20->

%20Vol.%201%20Penguin.pdf

Marx, K. (2010). *The Revolutions of 1848: Political Writings*. In D. Fernbach (Ed.), *Google Books*. Verso Books.

https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=rVqcEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT14&dq=revolutions+of+1848&ots=E4vxGuCOqC&sig=BuMXEbl3lqIYtrGkSZIYGTVYIPU&redir_esc=y#v=onepage&q=revolutions%20of%201848&f=false

Marx, K., & Engels, F. (1968). *Marx-Engels Correspondence 1871*. Marxists Internet Archive.

https://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/letters/71_11_23.htm

Marx, K., & Engels, F. (1976). *The German Ideology*. In *Internet Archive* (3rd ed.). Progress Publishers.

<https://archive.org/details/germanideologymarxengels/page/n13/mode/2up>

Marx, K., & Engels, F. (2000). *Manifesto of the Communist Party Manifesto of the Communist Party*.

<https://www.yorku.ca/comminel/courses/4090pdf/manifest.pdf>

Matarasso, F. (2007). Common ground: cultural action as a route to community development. *Community Development Journal*, 42(4), 449–458.

<https://www.jstor.org/stable/44259074>

Mcdonough, T. (1995). Lenin, Imperialism, and the Stages of Capitalist Development. *Science & Society*, 59(3), 339–367. <https://www.jstor.org/stable/40403507>

Miller, E. (2010). *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*.

http://www.communityeconomies.org/sites/default/files/paper_attachment/Miller_Solidarity_Economy_Key_Issues_2010.pdf

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for*

Collective Action. Cambridge University Press. https://www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf

Παπανικολάου, Δ. (2022). Η μαρξιστική οπτική για τα εγχειρήματα της ΚΑΟ μέσα από τα κείμενα των κλασικών του μαρξισμού και των επιγόνων τους και η κριτική αποτίμησή της. In *Apothesis.eap.gr*.
<https://apothesis.eap.gr/archive/item/71426>

Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. BEACON PRESS.
https://inctped.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_4/Great_Transformation.pdf

Ripess. (2023). *What is Social Solidarity Economy*. RIPESS.
<https://www.ripest.org/what-is-sse/what-is-social-solidarity-economy/?lang=en>

Robertson, P. S. (1952). *Revolutions of 1848: A Social History*. In *Google Books*. Princeton University Press.
https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=o5TwDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=revolutions+of+1848&ots=8z9TeMEbrW&sig=2wf8Hbuk8ePCkvYYQ2xOBVxdqBc&redir_esc=y#v=onepage&q=revolutions%20of%201848&f=false

Θεοδωρόπουλος, Β. (2000). *Το Παράλογο στις Διεθνείς Σχέσεις* (1st ed.). Σιδέρης.

Utting, P. (2015). *Social and Solidarity Economy: Beyond the Fringe*. In *www.bloomsburycollections.com*. Zed Books.

Walsham, G. (2006). Doing interpretive research. *European Journal of Information Systems*, 15(3), 320–330. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ejis.3000589>

Woodley, D. (2009). *Fascism and Political Theory: Critical Perspectives on Fascist Ideology*. In *Google Books*. Routledge.

https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=dEOPAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=fascism+and+capitalism&ots=92v7fxXZ58&sig=C7AQS3BLM1C_-disnr_PzgqvFUQ&redir_esc=y#v=onepage&q=fascism%20and%20capitalism&f=false

Wright, C. (2021). Marxism and the Solidarity Economy: Toward a New Theory of Revolution. *Class, Race and Corporate Power*, 9(1).
<https://www.jstor.org/stable/48644426>

Wright, E. O. (2009). *Envisioning Real Utopias*. Verso.
<https://www.aacademica.org/erik.olin.wright/46.pdf>

Wright, E. O. (2011). Real Utopias. *Contexts*, 10(2), 36–42.
<https://doi.org/10.1177/1536504211408884>